ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Др. М. Лозинський

ІВАН ФРАНКО

(З портретом)

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Др. М. ЛОЗИНСЬКИЙ

ІВАН ФРАНКО

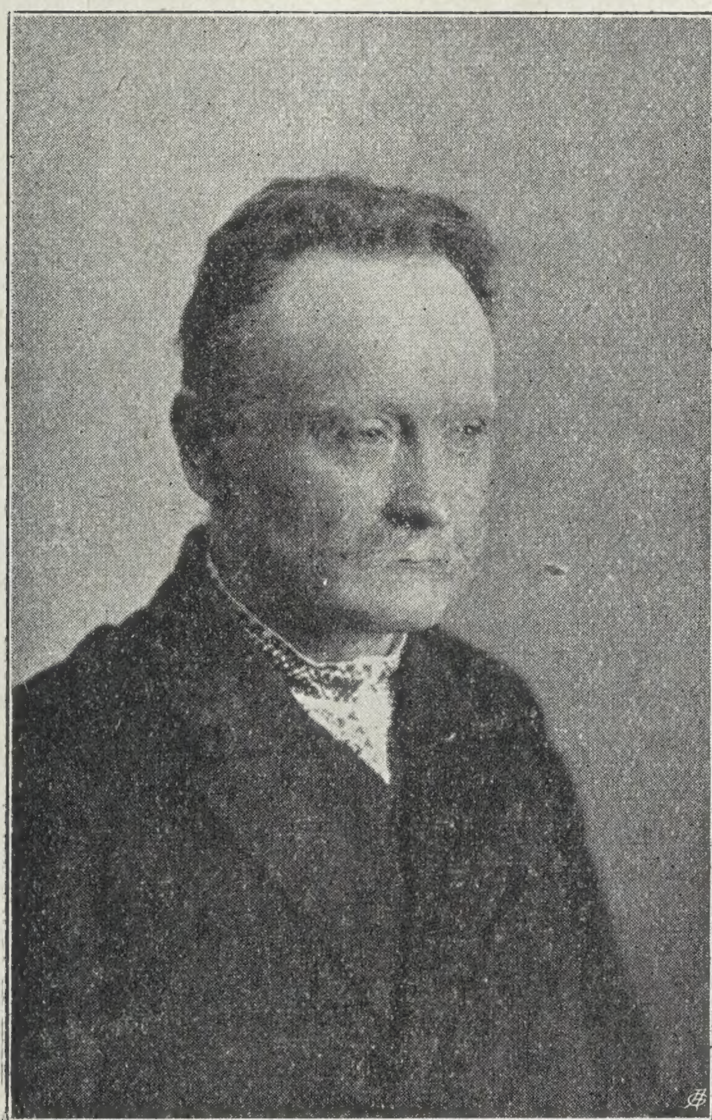

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

ІВАН ФРАНКО

15 серпня 1856—28 мая 1916.

Життє і діяльність Івана Франка.

І.

Дїточі лїта. Народня школа. Ґімназія. Початки лїтературної творчости.

Іван Франко родив ся 15 серпня 1856 р. в селї Нагуєвичах, дрогобицького повіту, в Східній Галичинї. Його батько Яків був заможнїй селянин, який побіч хліборобства займав ся також ковальством; його мати була з роду загонової шляхти Кульчицьких. Іван був найстаршою дитиною; по нїм прийшло ше трьох братів і одна сестра, яка одначе швидко вмерла; вийшовши вдруге замуж, його мати мала ще одну доньку. Всї вони зостали ся селянами.

На шостім році життя віддав батько Івана до сїльської школи в сусїднїм селї Ясеницї Сільній, де він жив у Павла Кульчицького. Була се письменна людина, яка помагала Іванови в науцї. В сїй школї пробув він два роки, за які вивчив ся читати по українськи, по польськи й по нїмецьки, писати, рахувати та співати до служби божої. По сїм віддав його батько до нормальної школи Василїян у Дрогобичі, до другої кляси. В селянській одїжи, боязливий, несмілий, притім часто немитий, був він цїлий курс посміховищем в клясї, а також натерпів ся досить від деяких нелюдських учителїв. Одначе при кінцї першого курсу на превелике диво цїлої кляси та своє власне дістав т. зв. першу льокацію, себто був признаний найлїпшим учеником в клясї.

В два місяцї після сього на сам Великдень помер Іванови Франкови батько. До матери, яка мусїла швидко вийти замуж, щоб запобігти упадкови господарства, пристав молодий парубок з Ясеницї Сільної Григорій Гриник, чесний і енерґічний чоловік, про якого Іван Франко висловляв ся як найгарнїйше. Його заходами Іван Франко скінчив нормальну школу й перейшов до ґімназії в Дрогобичі. В ґімназії повторило ся з ним те саме, що у Василїянській школї. З початку нїхто не звертав на нього уваги й він цїлий перший курс сидїв

в „ослячій лавці“, в самім куті, та довбав пальцями діри в стіні. Але при кінці курсу дістав другу льокацію і так ішов цілу ґімназію другим, третім або першим учеником. Шкільної науки не любив, але зате ставали йому в пригоді незвичайні здібности; память мав таку, що лєкцію історії, яку учитель говорив цілу годину, мір опісля подиктувати майже дословно.

Коли був у шостій клясі ґімназії, вмерла йому мати.

Скінчивши сьому клясу, перший раз не поїхав на вакації до дому, де що вакацій пас худобу й помагав при збірці сїна та збіжа, тільки вибрав ся на прогульку в околиці Дрогобича й Стрия, пізнаючи вперше околиці й людей поза своїм рідним селом і містом шкільної науки.

В 1875 р. Іван Франко скінчив ґімназію, здав іспит зрілости й вибрав ся до Львова, де вступив на фільософічний виділ університету. У вищих клясах ґімназії познайомив ся Іван Франко з українською, польською, німецькою і француською літературою в розмірах, можливих у провінціяльнім місті, беручи книжки з шкільної бібліотеки, від учителів, від старших товаришів, а також купуючи їх і складаючи собі власну бібліотеку.

Ще в низших клясах ґімназії почав він збирати народні пісні, а далї — писати віршом і прозою. З учителів, які мали вплив на його розвиток, згадує він Поляка Юлія Турчиньского, белєтриста й критика, та відомого українського природознавця Івана Верхратського. До писання заохочував його також приклад його старших шкільних товаришів: Дмитра Вінцковського й Ізидора Пасїчинського, які одначе не підняли ся вище віршоробства для партійних потреб московфільського табору.

В хвилї скінчення ґімназії назбирало ся в Івана Франка кілька грубих зшитків писань. Були в них ориґінальні писання, як любовні вірші, драми й віршовані оповідання; були й переклади: Антиґона й Елєктра Софокля, дві пісні Одисеї, значна частина Йова, кілька глав Ісаї, кілька пісень Нібелюнґів, два перші акти драми Ґуцкова „Урієль Акоста“ й ин.

Також друкувати свої писання почав Франко ще з ґімназії, а саме у львівськім „Друзї“, де в 3-ім числї з 1 (ст. ст.) мая 1874 р. появив ся його перший друкований твір — сонет „Народня пісня“. Свої писання в „Друзї“ підписував Іван Франко спершу не своїм іменем, а псевдонїмом Джеджалик.

II.

У львівськім унїверситетї. Студентське товариство „Академический Кружок“ і його журнал „Другъ“. Народовцї і москвофіли. Київські Українцї і Драгоманів та їх відношеннє до галицьких справ. Листи Драгоманова до редакції „Друга“ та їх вплив на часть молодїжи, зокрема на Франка. Франко й Павлик. Тодїшнїй лїтературний доробок Франка. Арештуваннє і засуд за соціялїзм. Осуд суспільности.

Приїхавши в осени 1875 р. на унїверситетські студії до Львова, опинив ся Іван Франко в тім гуртї академичної молодїжи, з яким мав зносини ще в ґімназії, через редакцію „Друга“. „Другъ“, який виходив від квітня 1874 р. до липня 1877 р., видавало товариство академичної молодїжи „Академический Кружок“, який зоставав ся під впливом „староруської“, „твердої“ або москвофільської партії. Академична молодїж українського напрямку гуртувала ся в окремім товаристві „Дружнїй Лихварь“, яке зоставало під впливом старшого поколїння українського напрямку, що називало себе народовцями або українофілами.

Головна ріжниця між обома напрямками була в поглядах на народність і мову. Народовцї уважали український народ окремою самостійною народністю; українську мову — окремою самостійною мовою, здатною до лїтературно-наукового розвитку нарівнї з мовами инших культурних народів. Для москвофілів український народ був тільки частю російського народу; його мова — простонародньою відміною (діялєктом, нарічєм) російської мови, яку на їх думку повинен прийняти український народ як уже готовий, вироблений орґан свого духового розвитку. Се була поки-що теорія. В практицї вживали москвофіли язикової мертвеччини — мішанини церковно-славянської, української, польської й російської мови, яку уважали переходовою стадією до чистої російської мови.

З другого боку слїди сеї язикової мертвеччини були виднї і в лїтературі українського напрямку, в якій тільки ще йшов процес творення новочасної української лїтературної мови. Через те ріжниця мови в лїтературі обох напрямків у практицї не була иноді дуже значна; багато тодїшнїх видань творить своєю мовою неначе міст між обома напрямками.

Поза поглядами на народність і мову обидва напрямки ріжнили ся мало. Думка української полїтичної самостійности була для ширших кругів народовцїв тільки святочною мрією. Москвофіли, хоч і мріяли про прихід Росії, в щоденнім життю

тим пильнійше показували свій сервілізм австрійському правительству. Хоч народовці уважали себе демократами й поступовцями, а москвофілів аристократами й консерватистами на лад польської шляхти, одначе в дійсности великих ріжниць в поглядах на справи політичні, соціяльні, культурні між обома напрямками не було. Радикальний демократизм народовців 1860-их років, що повстав був під впливом творів Шевченка, в той час був уже значно затер ся, почасти під впливом творів консервативних елементів, що згодом поприставали до партії народовців.

Часи, про які говорить ся, перша половина 1870-их років, були се часи живої виміни думок між галицькими народовцями й гуртом київських Українців, від яких найчастійше виступав перед Галичанами Михайло Драгоманів, як літературно у львівськім журналі „Правда", так і особисто. Ся виміна думок не довела до порозуміння й київські Українці рішили заложити за границею власний орґан, який поручили видавати саме Драгоманову.

Слідячи за галицькими справами, Драгоманів звернув свою увагу й на „Другъ". Користаючи з нагоди, що там у статї „Новое направленіе украинской литературы" (чч. 17 і 18 з 1874) зачіплено його статю „Література російська, великоруська, українська й галицька" („Правда" з 1873-4), звернув ся він до редакції „Друга" з листом, який редакція помістила в 11 ч. з 1875 р. в перекладі з російського ориґіналу на свою язикову мертвеччину. Відповідь редакції викликала другий лист Драгоманова, поміщений в 5 ч. з 1876 р.,—вже в російськім ориґіналі. Відповідь редакції на сей другий лист викликала третій лист, поміщений — також в російськім ориґіналї — з заявою редакції, що вона в основній думці годить ся з автором і тому містить сей третій лист без дальшої відповіди.

Тема всіх трьох листів, — що таке українство. Автор розвиває думку, що його суть — розвиток українського народу при помочи народньої мови на европейських культурних основах. Для характеристики нехай послужить отся виписка з другого листу: „Коли ми не хочемо відділити просвічених верств в окрему касту й рівночасно засудити їх діяльности й лїтератури на мертвість і недостачу ориґінальности, то ми повинні по змозї старати ся висловляти наші думки готовою мовою „хлопів", а де не можна, там повинні творити слова в дусї народньої мови і як найбільше зрозумілі для народу. Як бачите, тут ставить ся питаннє нетільки про одну мову, а про цілий напрям культури й діяльности просвічених верств. „Українщина"—се нетільки лїтература в народнїй мові, себто

в мові більшости; се передача народови світової цивілїзації, переважне, коли не повне посвяченнє інтелїґенції, яка могла витворити ся тільки тому, що народ працює, обливаючи ся потом, для служби сьому народови — моральної, політичної, соціяльно-економічної з метою усунути від народу темноту, неморальність, визиск".

Листи Драгоманова викликали серед молодїжи, до якої були звернені, велике вражіннє, котре можна було зауважити і в заявах редакції „Друга" до кождого з листів. Часть членів „Акад. Кружка" перейшла до українства й на загальних зборах 1876 р. переперла навіть вибір свого виділу. В редакції „Друга" почала брати верх народня мова й реальнїйший зміст. А хоч „Акад. Кружок" опанували швидко знову москвофіли, а „Другъ" після арештування редакції в липнї 1877 р. перестав виходити, — одначе зерно, кинене Драгомановим, видало плід. Його думками перейняла ся ґрупа молодїжи й почала їх проповідувати, не лякаючи ся анї переслїдувань властей, анї осуду своєї суспільности. Найвизначнїйшим представником сеї ґрупи виступає Іван Франко.

До „Акад. Кружка" вступив Іван Франко тому, бо при нїм видавав ся журнал „Другъ", в якім — як сказано — він ще з ґімназії містив свої писання. Але се зовсїм не означало його партійної приналежности. Національні і язикові спори, серед яких він опинив ся у Львові, були для нього чужі й мало зрозумілі і він зразу хитав ся то в сей то в той бік. Так напр. свої твори писав він вдома народньою мовою і фонетикою, хоч в „Друзї" друкували їх спершу язиковою мертвеччиною й етимольоґією.

З молодїжи, яка гуртувала ся в „Акад. Кружку" й редакції „Друга" та з якою Драгоманів познайомив ся, їдучи через Львів на еміґрацію, найблизше зійшов ся з Драгомановим Михайло Павлик, який відтоді зоставав з ним в постійній переписцї. Іван Франко тоді з Драгомановим особисто не зійшов ся; бачив його тільки раз в унїверситетї, коли Драгоманів зайшов був на виклад проф. Омеляна Огоновського. Зате заприязнив ся Франко з Павликом, через якого посередно зоставав під впливом Драгоманова.

Велике вражіннє зробили на Франка листи Драгоманова до редакції „Друга". З них довідав ся він, що треба читати з европейських лїтератур і який напрям надати своїй власній лїтературній творчости. Під їх впливом знайшов він щодо народности, щодо мови, щодо лїтературної творчости, щодо розуміння полїтичних, культурних, соціяльних питань певний шлях, який був рішаючий для цїлого його життя.

Зазначило ся се найперше в його літературній творчости. Його фантастична повість „Петрії і Добощуки“, яка друкувала ся в „Друзї“, дістала реальнїйше закінченнє, в якім піднесено вагу читалень і господарських спілок. Теми до своїх оповідань починає він брати з народнього життя. В поезії звертаєть ся до суспільних тем і зразу підіймаєть ся до такої поетичної висоти, як в „Найминтї“. Вкінцї звертаєть ся до перекладів тогочасних европейських письменників, даючи рівночасно нариси про їх творчість.

Так вибиваєть ся Іван Франко між початкуючими письменниками свого поколїння на перше місце. Його друкований лїтературний доробок представляєть ся — як на перші роки творчости — зовсїм поважно: цїлий ряд віршів у „Друзї“, два випуски збірки „Письма Івана Франка“ (в перший випуск увійшли вірші п. з. „Баляди і розкази“, в другий три оповідання з серії „Борислав“), повість „Петрії і Добощуки“, оповідання з народнього життя, переклади, лїтературні нариси.

Серед сього в липнї 1877 р. Івана Франка арештовано. Ся доля постигла його як одного з підозрілих о соціялїзм і о зносини з Драгомановим, який в очах галицьких властей виріс на заграничного шефа тайної соціялїстичної орґанїзації. — Арештування соціялїстів — Галичан і російських еміґрантів — почали ся були вже з початком 1877 р. Разом з Франком постигли вони редакцію „Друга“, Михайла Павлика, Остапа Терлецького, який ще в 1860-их роках як член віденської „Сїчи“ познайомив ся з Драгомановим і від тодї зоставав у постійних зносинах з Драгомановим і иншими київськими Українцями. — Франка арештовано на основі згадки про нього в листї Драгоманова, сконфіскованім при арештуванню польського еміґранта Котурнїцкого. В тім листї писав Драгоманів, що повинні робити українські поступові гуртки і між ин. згадав також імя Франка, який на його думку мав би обїхати Угорську Русь.

Арештуваннє за соціялїзм упало на Франка ненадїйно й безпідставно. В тім часї він полїтичними й соціяльними питаннями, зокрема соціялїзмом, займав ся значно менше нїж лїтературними питаннями й соціялїстом у точнім розумінню слова ще не був. — В арештї просидїв Франко 9 місяців, на які склало ся предовге слїдство й кількатижневий засуд за приналежність до тайної міжнародньої соціялїстичної орґанїзації, доказану на думку прокуратора й суду згаданим листом Драгоманова.

Коли порівняємо се з пізнїйшими відносинами, серед яких стало можливо явно орґанїзувати соціяльно-демократичну

партію, висилати делеґатів на міжнародні соціялїстичні конґреси і т. д., — то зрозуміємо, за що приходило ся тодї переносити такі арештування і засуди.

Неменше характеристичні й тюремні обставини, в яких доводило ся жити тодї полїтичним арештованим. „Мене — пише Франко в своїй автобіоґрафії — трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв та волоцюг, яких бувало в одній камері зі мною по 14—18, перекидувано з камери до камери при ненастанних ревізіях та придирках (се, бач, за те, що „писав“, себто записував на припадково роздобутих карточках паперу припадково роздобутим олівцем пісні та приповідки з уст соузників або свої вірші), а кілька тижнів я просидів у такій камері, що мала тільки одно вікно й містила 12 людей, з яких 8 спало на тапчані, а 4 під тапчаном з недостачі місця. З протекції, для свіжого воздуха, соузники відступили менї „найлїпше місце до спання — під вікном насупроти дверей; а що вікно задля задухи мусїло бути день і ніч відчинене й до дверей продувало, то я рано будив ся, маючи на голові повно снїгу, навіяного з вікна“.

Такий тюремний хрест одержали молоді ідеалїсти за шуканнє нових шляхів для загального добра. — Коли-ж вийшли з арешту, зустрів їх — пише Франко — „сто разів тяжший і несправедливійший засуд усеї суспільности. Мене викинено з „Просвіти“, заборонено приходити на „Бесїду“, а люде (з старших), які хотїли мати зі мною яке небудь дїло, видали ся зі мною тільки в секреті, що мене ще дужше принижувало“.

III.

Під прапором соціялїзму. Видання „Громадський Друг“, „Дзвін“ і „Молот“. Дальша наука в унїверситетї. Спільна праця з польськими соціялїстами. Друге арештуваннє. Видаваннє „Світа“. Проби спільної працї з народовцями. Співробітництво в „Дїлї“. Редаґуваннє „Зорї“. Заходи коло заложення власного журнала й дві поїздки до Київа. Одруженнє й сїмя. Розрив з народовцями. Праця в польській пресї. Самостійна праця для України коло письменства та громадської думки. Третє й останнє арештуваннє.

Пережите й передумане в арештї й безпосередно по виходї з нього зробило з Івана Франка переконаного соціялїста. Сей рішучий зворот до соціялїзму й розрив зі „старою суспільністю“ зазначив ся у видаванню журнала „Громадськиј Друг“,

який почав видавати в 1878 р. Михайло Павлик при грошевій допомозї Драгоманова та при співробітництві Франка. Соціялїстичний напрям і Драгоманівський правопис були яркою манїфестацією нового видавництва. Та показало ся, що „Гром. Друг“ не може осягнути своєї цїли, бо конфіската замикає йому доступ до публики. Тодї за порадою Франка періодичне видавництво перемінено на неперіодичні збірки „Дзвін“ і „Молот“, які одначе так само постигала конфіската. Так видавництво впало.

Іван Франко був у нїм найвизначнїйшим співробітником. З писань, які він у нїм помістив, згадати треба повість „Boa Constrictor“, яка належить до серії „Бориславських оповідань“, і вірш „Каменярі“, який став неначе символом віри нового напрямку.

Притім Франко не кидав науки в унїверситетї, де побіч викладів з української мови й лїтератури проф. Омеляна Огоновського користав головно з викладів проф. Охоровича, який викладав фільософію, психольоґію, антропольоґію і преісторію, а також ходив на виклади полїтичної економії проф. Білїньского, римського права проф. Зьрудловского, німецької лїтератури проф. Зауера. Вже з сих викладів видко, які ріжнородні наукові інтереси були в нього.

По упадку „Гром. Друга“ Павлик виїхав до Женеви, де Драгоманів видавав уже „Громаду“, а Франко почав з гуртком молодїжи видавати „Дрібну Бібліотеку“, якої в часї до 1881 р. вийшло 14 випусків. Побіч творів і перекладів Франка друкували ся тут головно переклади з тогочасних европейських письменників. Перекладали Іван Белей (під псевдонїмом Роман Розмарин), пізнїйший редактор „Дїла“, Евген Олесницький, тепер один з найвизначнїйших українських полїтиків, Михайло Полянський, опісля лїкарь у Сербії, Михалина Рошкевичівна.

Яко соціялїст Франко був тодї гарячим інтернаціоналїстом нетільки в теорії, але також в практиці. В 1878 р. він навязав близші зносини з польськими соціялїстами й почав працювати в їх кружках, в тій вірі, що працюючи для поширення соціялїзму серед Поляків, він працює також для справедливого полагодження польсько-українських відносин. Таки в 1878 р. написав він по польськи популярний „соціялїстичний катехизм“, який вийшов безіменно під назвою „Zasady socyalizmu, wyłożone w pytaniach i odpowiedziach“. В 1879 і 1880 рр. викладав він у львівських робітницьких кружках самоосвіти полїтичну економію. Писав у львівській соціялїстич-

ній газеті „Praca“, яку видавав також Українець, складач Осип Данилюк. При його участи повстала соціялістична програма, яка мала вийти по польськи як „Program socyalistów polskich i rusińskich we wschodniej Galicyi“ Одначе відомий польський соціялістичний діяч Болєслав Ліmановский, який у своїх писаннях усе проводив щодо України ідею історичної Польщі, видав сю програму в Женеві (в січні 1881 р.) під зміненою назвою: „Program socyalistów polskich wschodniej Galicyi“. Коли-ж зі Львова проти сеї зміни запротестовано, на титулову картку наліплено нову назву: „Program socyalistów galicyjskich“. Вже ся дрібниця показувала виразно, що польські соціялісти готові користувати ся працею Українців, одначе записуючи її на рахунок „польського соціялізму“ й не думаючи признавати української рівноправности.

Через польських соціялістичних письменників, Ліmановского й ин., увійшов Франко в зносини з польськими поступовими журналами, львівськими й варшавськими, й ті зносини згодом ставали щораз живійші.

Так став Франко одною з „соціялістичних фіґур“ у Галичині. Сій обставині, а зовсім не якійсь провині завдячує він свою вандрівку по арештах східної Галичини в 1880 р. Про се читаємо в його автобіоґрафії: „З початком (мабуть в марті) 1880 р. виїхав я в повіт коломийський до К. Ґеника до Березова, щоб там пробути якийсь час, по дорозі був арештований в Яблонові й потім враз із К. Ґеником, Ковцуняком і ще кількома иншими пришпилений до процесу, що вів ся в Коломиї проти сестер Павликівен і селян Фокшеїв. Нас тримали три місяці й пустили, а мене специяльно, як неналежачого до сього повіту, велено було відставити під ескортою поліції на місце уродження. Сей транспорт по поліцейських арештах в Коломиї, Станиславові, Стрию і Дрогобичі належить до найтяжших моментів у моїм життю. До Дрогобича приїхав я з сильною гарячкою. Тут впаковано мене в яму, описану в моїй новелї „На дні“, а звідти ще того самого дня (через протекцію) послано пішки з поліціянтом до Нагуєвич. По дорозі нас заскочив дощ і промочив до нитки. Я дістав сильну лихорадку, прожив тиждень вдома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удати ся до Ґеника, прожив там страшенний тиждень в готелї, написав повістку „На дні“ й за останні гроші вислав її до Львова, опісля жив три дні трьома центами, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, я запер ся в своїй комнатці в готелю і лежав півтора дня, в гарячці й голоді, ждучи смерти, безсильний і знеохочений до життя. Один з моїх соузників, по-

сланий Ґеником, спас мене від голодної смерти. Я ще раз поїхав до Дрогобича, взяв собі паспорт і вернув до Коломиї, а потім пішком пішов до Березова, де в гостиннім домі Ґеника прожив кілька тижнів, лічачи ся від пропасниці і гуляючи по свіжому повітрі. Але недовго міг я попасати в Березові. Староста коломийський дізнав ся про мій побут і наказав жандармам приставити мене до Коломиї; а що в мене не було грошей на підводу, то жандарм, ще хорого, в літню спеку погнав мене туди пішком. Тяжка се була дорога, після якої мені на обох ногах повідпадали нігті на пальцях. Староста дуже озлив ся, побачивши в мене паспорт, але мусів пустити мене на волю, а тільки написав до Львова просьбу, щоб намісництво заборонило мені побут в коломийськім повіті, і намісництво се вчинило. Я не дожидав ся другого примусового транспорту й поїхав до Нагуєвич, звідки в осени вернув опять до Львова і знов записав ся на університет".

З початком 1881 р. розпочав Іван Франко з Іваном Белеєм видавати місячник „Світ". Новий місячник, який не ставив гостро радикальної програми, одначе змістом був усе-таки радикальний, згуртував коло себе цілий ряд молодших письменників, як з Галичини, так і з російської України (між ин. тут уперше виступив на літературне поле Борис Грінченко під псевдонімом Іван Перекотиполе). Одначе з матеріяльних причин він упав, не дійшовши навіть до кінця 1882 р. В обох річниках „Світа" був Франко головним співробітником. Тут він помістив просторе оповіданнє (недокінчене) п. з. „Борислав сміє ся" — пробу представити саморідний робітницький страйк бориславських ріпників, що закінчив ся великою пожежою Борислава в 1873 р., містив свої й перекладані вірші, літературно-критичні нариси (між ин. про Шевченка), статї на суспільні теми й ин.

Заходом редакції „Світа", при грошевій допомозї Драгоманова, вийшов в 1882 р. переклад Франка першої части „Фавста" Ґете. Про сей переклад пише сам Франко в своїм „Нарисї історії українсько-руської літератури" (Львів, 1910): „Переклад, розуміє ся, далеко не відповідає теперішнім моїм вимогам, але все-таки в ньому я поборов немалі язикові та річеві трудности, яких не поборолп деколи перекладачі багатших літератур". При нагоді зазначимо, що над перекладом „Фавста" працював Франко також опісля; плодом сеї праці є „Гелєна і Фавст", третій акт другої части Ґетевого „Фавста", поміщений в „Літературно-Науковім Вістнику", кн. X з 1899 р. Сей переклад Франка просто знаменитий.

До „Світа“ писав Франко переважно з Нагуєвич, куди мусів виїхати під весну 1881 р., не маючи з чого жити у Львові, й де перебував до кінця 1882 р. З Нагуєвич ходив Франко до сусїднього Дрогобича працювати для тамошнього робітницького руху. Тодї пізнав у Дрогобичі кільканадцятилїтнього ґімназиста Гната Дашиньского, теперішнього провідника польської соціяльної демократії в Галичині, впливаючи на розвиток його світогляду. Побіч статей для „Світа“ писав Франко на селї кореспонденції до київської „Зар-і“, до женевського „Вольного Слова“, яке видавав Драгоманів, а також написав історичну повість „Захар Беркут“, яка одержала премію львівської „Зорі“, була в нїй надрукована в 1883 р. і вийшла тодї-ж окремою відбиткою.

В 1880 р. почала виходити перша українська щоденна газета „Дїло“. Її редактор, Володимир Барвінський, запрошував Франка до співробітництва, але вони не могли погодити ся, бо „Дїло“ було орґаном народовців, які вели боротьбу з Драгомановим і його галицькими однодумцями. Пізнїйше, з села, дав Франко для „Дїла“ кілька новель, а в 1882 р., коли Барвінський був на лїченню в Карльсбадї, ширшу статю про галицьку індемнїзацію. Приїхавши з початком 1883 р., безпосередно перед смертю Барвінського, з села до Львова, Франко по смерти Барвінського став співробітником „Дїла“, одначе не на довго, бо на весну й лїто виїхав зі Львова. Вернувши в осени 1883 р. знов до Львова, став Франко співробітником „Дїла“, лїтературно-наукового журнала „Зоря“, яку від 1880 р. видавав Омелян Партицький, і гумористично-сатиричного журнала „Зеркало“. Так почав він працювати в усїх тодїшнїх народовських періодичних виданнях. Працюючи з народовцями, виготовив він на т. зв. друге всенароднє віче, яке було у Львові в 1883 р., реферат про економічні справи, який виголосив на вічу Василь Нагірний і який зробив у краю велике враженнє.

В „Зорі“ став Франко такою необхідною силою, що при кінцї 1884 р. Партицький обіцяв передати йому „Зорю“ на власність. Одначе народовцї не допустили до сього й Партицький передав „Зорю“ „Товариству ім. Шевченка“. Наслїдком сього Франко з початком 1885 р. розійшов ся з орґанами народовців і виїхав до Київа, щоб приєднати київських Українців для видавання нового лїтературного журнала у Львові. Сим заходам Франка щиро патронував Драгоманів, який брав Франкови за зле, що він віддає свої сили орґанам народовців, які беруть його працю, але відносять ся ворожо до його по-

глядів, і впливав на нього, щоб він заложив власний журнал і так старав ся самостійною акцією здобути для нових поглядів публику. Драгоманів усе стояв за як найблизшим єднаннєм австрійської й російської України; від київських Українців ждав він, що вони, як поступовійші від галицьких народовців, поможуть матеріяльно й літературно стати на ноги в Галичині новому поступовому напрямкови, від якого в дальшім розвитку вийде користь і для російської України. Такі були мотиви поїздки Франка до Київа.

Вернувши весною 1885 р. з Київа, Франко почав заходити ся коло орґанїзації нового журнала. Одначе до його видавання не дійшло. Замісць того перейняв він на основі порозуміння з народовцями в осени 1885 р. знов редакцію „Зорі“ — на таких умовах, що він буде дійсним редактором, але зоставатиметь ся під цензурою відповідального редактора Олександра Борковського. Така згода Франка з народовцями дуже вразила Драгоманова й він йому се рішуче витикав у тодїшнїх листах до нього.

Весною 1886 р. Франко знову поїхав до Київа, де знов були розмови про видаваннє нового журнала у Львові.

Тодї-ж Франко оженив ся у Київі з Ольгою Хорунжинською. Подружє мало 4 дїтей: найстарший син Андрій, який скінчив був фільософічний виділ і пробував своїх сил на полї історії української лїтератури, помер весною 1913 р.; Тарас, звісний з поетичних проб, був ґімназійним учителем, а тепер служить при війську; Петро, студент технїки, служить тепер в Українських Січових Стрільцях; донька Анна, виїхавши перед війною до Росії до родини матери, перебуває там досі. П-нї Ольга Франко від довшого часу нервово недужа.

Плян видавання журнала знов не здійснив ся. Гроші, які дістав Франко від київських Українців на сю цїль, послужили до заложення „Наукової Бібліотеки“ (1887—8), яку опісля перемінив Франко на „Лїтературно-Наукову Бібліотеку“ (1889—1892); тут друкували ся праці Драгоманова, Франка, Павлика й ин., ориґінальнї й перекладнї, які в тодїшнїх инших українських виданнях не були-б знайшли місця.

В осени 1886 р. Франко таки розійшов ся з народовцями. Хоч завдяки його редакторській праці в „Зорі“ зміст сього журнала став — як на ті часи — дуже багатий і ріжнородний, одначе народовці, хоч і мали над ним цензуру, все-таки бояли ся впливу Франка на загальний напрям „Зорі“, на письменників, які в ній працювали, й на читаючу публику. До того долучало ся, що Франко в польських журналах, до

яких тоді мав уже доступ, як варшавська „Prawda“, петроградський „Kraj“ та ин., часто сказав під адресою народовців тверде слово критики. Відносини напружували ся — і вкінці за поміщеннє одного вірша Руданського й одної рецензії Грінченка (під псевдонїмом Б. Вільхівський) Франкови відібрано редакцію „Зорі“. — Показало ся, що між поглядами людей того напрямку, який повстав під впливом Драгоманова та найвизначнїйшим представником якого був Франко, й між поглядами тодїшнїх народовців істнують ще глибокі ріжниці, щоб була можлива спільна праця хочби на лїтературно-науковім полї. Праця Франка, вже тоді найвизначнїйшого письменника між сучасними, була бажана, але ідеї, які оживляли ту працю, осуджували ся. І хоч Франко в цїлім тім періоді спільної з народовцями праці йшов на компроміси, які на думку Драгоманова й Павлика занадто великі, одначе мусів таки вкінці розійти ся з народовцями.

В ті часи, в половині 1880-их років, мав уже Франко живі лїтературні й особисті зносини з польськими поступовими кругами, писав до львівських і варшавських журналів, належав до провідників львівського тов-а „Czytelnia Naukowa“, яке було тоді огнищем поступової думки у Львові. Сї зносини стали тепер в пригоді Франкови; після того, як він розійшов ся з народовцями, праця в польських журналах стала майже одиноким джерелом його заробітку. В липні 1887 р. він став членом редакції радикально-поступового тоді дневника „Kurjer Lwowski“, де працював майже повних 10 літ. Тут зійшов ся він близше з Болеславом Вислоухом, Яном Стапіньским і разом з ними брав участь в орґанїзації польської селянської партії радикально-демократичного напрямку, яка виступила під кінець 1880-их років під назвою „stronnictwo ludowe“ — „ludowcy“. — Присвічувала Франкови в сїй спільній з Поляками праці ідея, яку схарактеризовано вище, згадуючи про його працю з польськими соціялїстами при кінці 1870-их рр.: що перемога поступових ідей серед польської суспільности, зломивши полїтичну силу польської шляхти в Галичині, покладе кінець також національному, полїтичному й соціяльному поневоленню українського народу, бо польські поступовці причинять ся до заведення таких порядків, які випливають з ідеалу національної, полїтичної і соціяльної справедливости.

Рівночасно працював Франко далї в українськім письменстві, як на лїтературно-науковім полї, так і для ширення своїх ідей, виробляючи собі і свому напрямкови свою публику

2

однодумців і прихильників. Весною 1887 р. видав він збірку своїх віршів п. з. „З вершин і низин“, в яку увійшло кількадесять дрібнійших ліричних і епічних віршів і поема з часу скасування панщини п. з. „Панські жарти“. Ся збірка знайшла прихильне прийняттє серед української читаючої громади, як у Галичині, так і в російській Україні. — Того самого року вийшла у Львові під доглядом Франка літературна збірка „Веселка“, яку буцім-то зложив Андрій Молодченко. В дійсности повстала вона спільною працею української студентської молодіжи у Київі з метою дати українській молодіжи образ рідного села з його природою, людьми та їх життєм. Андрій Молодченко — був се неначе псевдонім тої молодої громади, що складала збірку. Що збірка друкувала ся під доглядом Франка, се свідчить про його звязки з російською Україною.

В тім самім році вийшов у Львові під редакцією Франка жіночий альманах „Перший Вінок“, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки (Ольги Косачевої, сестри Драгоманова). Була се збірка праць самих жінок, з Галичини й російської України, свого роду маніфестація жіночого руху в українській суспільности. Збірка представляєть ся дуже поважно. Побіч відомих в українській літературі імен, як Ганна Барвінок, Наталія Кобринська, Уляна Кравченко, Олена Пчілка, Людмила Старицька, Леся Українка, — знаходимо тут перші проби талантів, які подавали гарні надії, одначе на дальшім шляху життя знидіяли. Франко яко редактор альманаха вложив у нього чимало праці. Так зазначила ся його діяльність і на полї жіночого руху, який мав у нім ідейного прихильника.

Яко проба періодичного видання, держаного в радикальнім дусї, яке одначе не вийшло поза перше число, появив ся в липні 1888 р. „Товариш“, орґан кружка університетської молодіжи радикального напрямку. Дійсним редактором „Товариша“ був Франко.

В осени 1888 р. почала наново виходити „Правда“ яко „місячник політики, науки й письменства“. Ініціятором видавництва був кружок російських Українців під проводом Олександра Кониського, який для сеї цїли приїхав був на довший побут до Львова, де увійшов у порозуміннє з Олександром Барвінським, пізнійшим провідником угодової (у відношенню до Поляків) ґрупи. Представляючи справу так, що „Правда“ має стати поступовим орґаном, Кониський приєднав

для неї Драгоманова, програмову статю якого поміщено в 1 числї яко програму редакції. З огляду на поступову програму „Правди“ почав містити в нїй свої праці також Франко. Але швидко виявило ся, що „Правда“ не думає держати ся своєї поступової програми та йде в зовсім противний, консервативно-клєрикальний бік. Тодї зірвали з нею таки ще при кінцї 1888 р. Драгоманів, Франко, а також відповідальний редактор Евген Олесницький.

В лїтї 1889 р. Франкови довело ся в третє — і в останнє — відвідати тюрму. Нї з сього нї з того — мабуть для кинення постраху перед соймовими виборами — уладжено нагінку на вільнодумні елєменти Східної Галичини. Арештовано Вислоуха й кількох польських еміґрантів, а потім Франка й Павлика, а також ґрупу київської унїверситетської молодїжи, що прибула на вакації до Галичини; крім того слїдство розтягнено на кількох українських студентів львівського унїверситету, які мали зносини з приїзжими закордонними студентами. Один з них, др. Володимир Охримович, ось як описує своє переслуханнє в слїдстві: Коли ріжні допити на нїщо не здали ся, судовий радник Маєвский, який переслухував Охримовича у Львові, „зрезиґновано махнув рукою і заявив менї просто з моста: „Вас обвинувачують, що ви разом з иншими хочете відірвати Галичину від Австрії й Україну від Росії та з Галичини й України зробити самостійну українсько-руську державу під назвою „Київське Королївство“. Що ви на се маєте сказати?“ На се я в святій наївности фільософа другого року відповів: „На се маю сказати, що то було-б дуже добре, якби так стало ся, але то не так легко зробити, як пану радникови здає ть ся“. Почувши се, пан радник очевидно врадував ся і поспитав швидко: „Ну, то ви певне щось про сю справу говорили з вашими київськими товаришами?“ „Нї, нїчого не говорив, бо на жаль ся справа не приходила нам на гадку“ — була моя відповідь*. — Арештованих подержали — кого коротше, кого довше в слїдчім арештї й випустили. Франко просидів 10 тижнїв. В арештї написав з оповідань арештантів, головно Жидів, кілька поезій і оповіданнє „До світла“, а також „Тюремні сонети“.

* „Моя пригода з шибеницею“ в ювилейнім збірнику „Привіт Іванови Франкови в сороклїттє його письменської працї 1874—1914“. Львів 1916.

2*

IV.

„Народ" і радикальна партія. Докінченнє університетських студий і габілїтація у львівськім університеті. „Життє і Слово". Плоди лїтературної творчости. Участь в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка. Вибори 1897 р. Статя про Міцкевича і розрив з польською пресою і громадянством. Міркування про любов і обовязок в патріотизмі. Зворот до праці виключно в українськім письменстві.

Ті роки громадянської праці, які минули між першим і останнїм арештуваннєм Франка, не минули безслїдно. За той час ідеї, які під впливом Драгоманова проповідував Франко з гуртком однодумців, пустили коріннє серед українського громадянства, зискуючи щораз більше прихильників, які з початком 1890-их рр. виступають як нова партія. Першим знаком сього була нова газета „Народ", яку почали Франко й Павлик видавати з початком 1890 р. у Львові як двотижневник, кладучи собі за ціль видавати його так, щоб він був однаково цікавий і зрозумілий, як для інтелїґенції, так і для свідомійшого селянства. „Народ" виходив під редакцією Павлика, при постійнім співробітництві Франка, при великій лїтературній допомозї Драгоманова, який старав ся також за лїтературну й матеріяльну поміч для нової газети на російській Українї до своєї смерти (20 червня 1894 р.).

В осени 1890 р. ґрупа, яка покликала до життя „Народ" і уважала його своїм орґаном, зорґанїзувала ся як українська радикальна партія. Нова партія, виступаючи під прапором соціялїзму, старала ся вивести з нього біжучі домагання полїтичні, економічні й культурні в користь малоземельних і безземельних мас українського селянства в Галичинї. Франко був найвизначнійшим представником і одним з найпильнійших робітників нової партії. Партійні орґани, „Народ" і популярний „Хлїбороб", а опісля популярний „Громадський Голос", мали в нїм постійного співробітника, останнїй також редактора. Зпід його пера виходили програмові й аґітаційні брошури. Він виступав бесїдником на народнїх зборах по всїх частях краю, де орґанїзувала ся партія. А при тім усїм уся його дотеперішня лїтературна й наукова праця була для партії й джерелом моральних сил і моральним капіталом перед суспільністю.

Здобувши собі в науцї яко знавець української й инших славянських лїтератур поважне імя, задумав Франко докінчити тепер свої університетські студії і здобути собі право викла-

дати в університеті. В тій цїли виїздив він в рр. 1892, 1893 і 1894 на студії до Відня і в 1894 р. осягнув у віденськім університеті ступінь доктора фільософії. На докторську дисертацію предложив він свою студію з історії староруської лїтератури п. н. „Іван Вишенський“. Тепер розпочав він заходи в справі габілїтації (осягнення права викладати) у львівськім університеті. Наукова часть справи пішла легко. Фільософічний видїл львівского університету, признаючи наукові заслуги Франка, допустив його до габілїтації і дня 18 лютого 1895 р. відбув ся в університеті його габілїтаційний виклад на тему „Наймичка Тараса Шевченка“. На сій основі університет предложив мінїстерству просвіти затвердити Франка яко доцента української лїтератури у львівськім університеті. Одначе мінїстерство відмовило затвердження, подаючи за причину полїтичну минувшість („politisches Vorleben“) Франка. Таку ухвалу подиктував мінїстерству тодїшнїй намісник Галичини гр. Казимир Баденї. В звязку з сим повстала поголоска, що також та часть українського громадянства, яка тодї стояла під полїтичним проводом львівського гр.-кат. митрополита кардинала Сильвестра Сембратовича, що патронував тодїшнїй українсько-польській угодї (т. зв. „новій ері“), робила в намісника заходи, щоб не допустив до того, аби Франко став доцентом університету. Франко про се згадував недвозначно в 1897 р. в передмові до польської збірки своїх оповідань „Obrazki galicyjske“, не зустрівши ся тодї з нїяким запереченнєм. Аж через 10 лїт, коли сам Франко був уже недужий, а память про справи, на які нема документів, затерла ся, виступив п. Олександер Барвінський, один з провідників згаданої части українського громадянства, в „Русланї“ з запереченнєм тої поголоски щодо своєї особи. Якби там не було, досить, що полїтичні відносини перешкодили Франкови стати професором університету, що треба уважати великою шкодою нетільки для нього, але передовсім для української науки, якій він на тім становищі міг би був багато більше дати нетільки безпосередно, своєю працею, але також виховуючи молоді поколїння.

З початком 1894 р. заложив Франко у Львові науковий журнал „Життє і Слово“. Перші два роки продержало ся „Життє і Слово“ яко чисто науковий журнал, який справдї стояв на висотї своєї задачі. З початком 1896 р. перемінено його на полїтичний і лїтературно-науковий журнал, який мав стати орґаном радикальної партії. В сім характері виходило „Життє і Слово“, щораз менше правильно, в 1896 і 1897 рр.

Літературна творчість Франка зазначила ся в сїм часї перше всього збірними виданнями дотеперішнього дорібку. Так в 1890 р. вийшла збірка його оповідань п. назв. „В потї чола (образки з життя робучого люду)“. Драгоманів написав до збірки передмову, а також поміщено в нїй п. заг. „Відривок з листу Ів. Франка до М. Драгоманова“ автобіоґрафію Франка. В збірку увійшло 20 оповідань, які зайняли 309 сторінок дрібного друку. В 1893 р. вийшла знову збірка поезій „З вершин і низин“ (друге, доповнене виданнє), яка обіймає 468 сторінок друку. В сих двох збірках помістив Франко усе важнїйше з своїх поезій і оповідань. В тім часї пробує Франко своїх сил також у драмі. Його штуки „Украдене щастє“ й „Учитель“ здобувають собі першорядне місце в українськім театральнім репертуарі.

Від коротших оповідань переходить Франко до повісти й містить в „Життю і Слові“ дві своЇ повісти: „Основи суспільности“ (нескінчена) та „Для домашнього огнища“. В 1898 р. виходить його збірка любовних віршів п. з. „Зівяле листє“— „лірична драма“. „Ліричною драмою“ назвав автор сю збірку тому, бо в нїй оспівані любовні страждання одного чоловіка— від нещасної любови аж до самовбійства. „Зівяле листє“ належить до перлин любовної лїрики.

Протягом 1897 р. складає Франко з своїх давнїйших і нових віршів збірку, яка п. з. „Мій Ізмарагд“ вийшла з початком 1898 р. Характеристику сеї збірки подав сам автор у передмові, де читаємо: „Ізмарагдом звав ся в старій Руси збірник статей та притч, почасти оригінальних, а почасти повибираних із грецьких писань отців церкви, підібраних так, аби цїлість становила неначе повний курс практичної християнської моралї. Менї давно хотїло ся написати подібну книжку — тою мовою, яка на теперішнє поколїннє повинна робити вражіннє багато дечим подібне до того, яке на старих Українцїв робила мова церковна, то значить, мовою поезії. В поетичній формі я бажав подати сучасному українському читачеви ряд оповідань, притч, рефлексій і инших проявів чуття та фантазії, теми котрих черпані з ріжних джерел, домашнїх і чужих, східних і західних, та котрі проте вязали ся-б в одну орґанїчну цїлість не якоюсь одною тенденцією, не одною доґмою релїґійною чи естетичною, а тільки спільним діяпазоном морального чуття і темпераменту, через який пройшли, поки вилили ся в форму“.

В сїм часї повстають також віршовані казки Франка „Пригоди Дон Кіхота“ й „Лис Микита“, які з пізнїйшими віршованими казками „Абу Каземові капцї“ й „Коваль Бассім“ та

збіркою прозових казок „Коли ще звірі говорили“ належать до найліпшої лектури для дітей і молодіжи.

Сї плоди літературної творчости здобувають Франкови щораз більшу письменницьку славу, не уважаючи на те, що часть українського громадянства відносила ся до нього неприхильно яко до провідника радикальної партії і проповідника радикальних ідей, які вона поборювала.

Ся письменницька слава з одного боку та з другого переміни, які відбувають ся в українськім громадянстві, спричинюють, що від 1895 р. починає містити Франко свої наукові праці в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка, яке до того часу бойкотувало Драгоманова, Франка й їх наукові праці. Сю зміну у відношенню до Франка треба приписати між ин. тій обставині, що редакцію Записок обняв у 1895 р. київський Українець Михайло Грушевський, котрий в 1894 р. прийшов до Львова на катедру історії східної Европи з особливим узглядненнєм України, яку тоді саме утворено у львівськім унїверситетї.

Попри літературну й наукову діяльність не перестав Франко розвивати живої політичної діяльности яко провідник радикальної партії, яка здобувала щораз більший вплив на молодшу інтеліґенцію й народні маси, що зазначило ся при виборах до галицького сойму в осени 1895 р. та при виборах до австрійського парляменту в марті 1897 р. здобуттєм кількох посольських мандатів. При виборах 1897 р., які записали ся в історії українського народу яко „кріваві вибори“, бо з поручення тодішнього президента мінїстрів, згадуваного вже гр. Казимира Баденї, переслїдування українських опозиційних виборців з боку уряду доходили аж до проливу крови, виступив кандидатом радикальної партії також Франко, а саме з селянської курії в окрузї Перемишль-Добромиль-Мостиска і з загальної курії в окрузї Перемишль-Мостиска-Рудки-Самбір-Дрогобич. Виборчі переслїдування в сих округах належали до найлютїйших. З другого боку опозиційні народовці й москвофіли, які вели виборчу акцію спільно, хоч і не ставили проти Франка свого кандидата, одначе ставили ся до його кандидатури почасти неприхильно, почасти пасивно. При виборах в селянській курії Франко дістав 205 голосів, а його противник, польський поміщик Павло Тишковский, 392 голоси; при виборах з загальної курії Франко дістав 320 голосів, а його противник, Поляк др. Витовт Левицкий, 506 голосів. Таким чином Франкови не довело ся стати послом, хоч в дїйсности загал населення був безумовно по його сторонї.

Через якийсь час по виборах у віденськім тижневнику „Die Zeit“, в якім Франко вже від довшого часу містив статї про галицькі справи, появила ся в 136 ч. з 9 мая 1897 р. його статя п. н. „Ein Dichter des Verrates“ („Поет зради“). В сїй статї характеризував Франко яко поета зради польського поета Адама Міцкевича, виказуючи на його творах, особливо на поемі „Konrad Wallenrod“, що провідним мотивом його музи було славленнє зради. Статя була очевидно тенденційна, вимірена нестільки проти самого Міцкевича, скільки проти сучасних Поляків; кінчила ся вона увагою, що „сумно мусить бути з тою нацією, котра такого поета уважає без застереження своїм найвищим національним героєм і пророком та все нові й нові покоління годує затроєними плодами його духа“.

Через 9 літ, згадуючи про сю свою статю, Франко ось що говорить про факти, які „примусили його бризнути польській суспільности в очі різким докором“: „Найтяжший, найстрашнійший із них, що захопив мене особисто до глибини душі, захопив, як грім, як нагла хороба, се були крівaві вибори 1897 р. Не бувши Українцем і не живши тодї серед української суспільности, нїхто не може мати поняття про враженнє, яке робили тодїшнї події. Вся перверзія і глибоко десь у крови укрита погорда до простого люду, погорда до закона й законности у галицько-польських верховодів виринула тодї на верх, як олива на воду. Пригадаю лиш один факт — недуже голосний, але характеристичний. Мінїстер внутрішнїх справ гр. Казимир Баденї, їдучи до Відня з інспекції львівського намісництва, де видав докладні вказівки для переводження виборів, зупинив ся пару днів у Кракові й там на якімсь польськім зібранню виголосив промову, в якій з цинїзмом, гідним фіґурувати в історії польсько-українських відносин, заявив з натиском: „Wybory w Galicyi odbywają się całkiem legalnie!“ І се в ту саму пору, коли біля моїх вікон у Львові день у день водили десятки закованих і скатованих Давидівських селян (Українцїв і Поляків), яких тягнено до вязниці за вбійство виборчого комісара, коли до мене, хорого, немічного й розбитого, день у день і ніч у ніч надбігали розполохані „леґальністю“ виборів міщане й селяне то з Комарна, то з Цеброва, то з мостиського, то з перемиського, то з Бог зна яких инших повітів, благаючи поради й бодай захисту, переночувати їх та прогодувати кілька днів, поки минуть страховища леґальних виборів. Слова мінїстра гр. Баденї розтелеґрафовано скрізь по світї й заграничні газети не хотіли приймати дописей про га-

лицькі вибори, заслоняючи ся тим, що чейже ексцеленція граф Бадені запевнив урочисто, що вибори відбувають ся леґально. А львівська прокураторія конфіскувала статі про вибори та дописи з провінції про вбійства, каліцтва та масові арештування, знов таки на тій підставі, що ексц. гр. Бадені заявив, що вибори відбувають ся леґально, значить, усякі дописи про нелеґальности мусять бути брехнею. Та не досить того: в ту саму пору я зазнав і ще важнійших ударів від людей і ґруп, близьких і дорогих мені серед польської суспільности; я побачив, як довкола мене валив ся весь той світ ідей чи ілюзій, над реалізацією якого я працював, і в хвилї розпуки я кинув каменем у прірву й усунув ся на бік, покинув на завсїди експериментуваннє з працею на двох загонах і дав собі слово присвятити всю свою працю свому рідному народови" *).

Статя Франка про Міцкевича мала той наслїдок, що його усунено з редакції „Kurier-а Lwowsk-ого" (про се донесла редакція в числї з 11 мая 1897 р.), вся польська преса накинула ся на нього з найгрубшою лайкою і всї зносини, які він мав з польськими кругами, перервали ся. Рівночасно в польськім видавництві „Biblioteka Mrówki" появили ся оповідання Франка п. з. „Obrazki galicyjskie" з передмовою п. з. „Nieco o sobie samym", в якій Франко, говорячи про свій український патріотизм, робить між ин. отсї признання: „Не люблю Українців (Rusinów). Так мало знайшов я серед них характерів, а так багато дрібничковости, тїсного еґоїзму, дволичности й гордости, що справдї не знаю, за що мав би я їх любити. Розумієть ся, знаю кілька виїмків, але ті виїмки тільки стверджують загальний вивід... Навіть нашої України (Rusi) не люблю. Щоб любити її як ґеоґрафічне поняттє, для сього я занадто великий ворог пустих фраз, занадто багато бачив світа, щоб мав казати, що нїде нема такої гарної природи, як на Українї. Щоб любити її історію, для сього знаю її занадто добре, занадто гаряче люблю загально-людські ідеали справедливости, братерства та свободи, щоб не відчувати, як мало в історії України прикладів правдивого громадянського духа, правдивої посвяти й правдивої любови. Чи може маю любити Україну яко расу — ту расу, отяжілу, нездисциплїновану, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волї, так мало здатну до полїтичного життя на власнім сміттю, а таку плідну в перевертнів ріжного роду? Чи може маю любити світлу

*) „Українсько-польська згода й українсько-польське братаннє" в „Лїтературно-Науковім Вістнику", кн. I з 1906.

будуччину тої Украни, якої не знаю і для світлости якої не бачу ніяких підстав?“

Отже не любов є основою патріотизму Франка, тільки обовязок. „Як син українського мужика, — пише він далї — вигодуваний чорним мужицьким хлїбом, працею твердих мужицьких рук, почуваю ся до обовязку панщиною цїлого життя відробити ті дрібняки, які видала мужицька рука на те, щоб я міг дістати ся на висоту, де видко світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм се не сентимент, не національна гордість, се тяжке ярмо, вложене долею на мої плечі. Можу здрігати ся, можу тишком проклинати долю, але скинути його не можу, не можу шукати иншого рідного краю, бо я став би підлий супроти власної совісти. І коли що улекшує менї двиганнє сього ярма, так се вид того українського люду, що хоч гноблений, темний і деморалїзований довгі віки, хоч нинї бідний, неповоротний і непорадний, все-таки поволї підносить ся, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди, справедливости й шукає до них доріг. Отже варто працювати для того люду й нїяка чесна праця не піде на марне“.

Як бачимо, міркування про обовязок мажуть те, що написано в міркуваннях про любов, — така любов з них говорить до свого народу. І міркуваннями про те, чому він не любить України, зробив Франко велику кривду тільки самому собі. Одно тільки добре, що ті міркування причинили ся до заплідження його поетичної творчости. А саме, коли за них посипали ся слова осуду, він у відповідь написав ряд віршів про свою любов до України*), які є дійсними перлинами патріотичної лїрики. Очевидно, мусїло у Франка накипіти на серці з приводу довголїтнього відношення до нього з боку великої части українського громадянства, — до нього, що своїми творами займав найважнійше місце в сучаснім українськім письменстві. Але се ще далеко не давало причини до таких міркувань. Пояснити їх треба хиба тою рисою особистої вдачі Франка, про яку писав йому (в листї з 28 січня 1893 р.) Драгоманів з приводу одної його полємічної записки: „Я боюсь, щоб теперішня полєміка Ваша не була Вам же на перешкодї і щоб Ви самі не пожалїли, що написали її, як се було нераз з Вами, коли Ви давали волю своїм хвилевим „увлеченіям“, а надто полємічним“.

---

*) Вони поміщені в збірці „Мій Ізмарагд“.

Сим, що Франко давав волю своїм хвилевим настроям, треба пояснити і його статю про Міцкевича, і його міркування про любов і обовязок в своїм українськім патріотизмі, і його ювилейну статю про Павлика („Літературно-Науковий Вістник“, кн. III з 1905 р.) і його передмову до першої части листів Драгоманова до нього з неґативними увагами про Драгоманова. Не обнижає се його заслуг, тільки потверджує ту вічну правду, що й найбільші люде мають людські слабости й хиби.

І так оцінив загал українського громадянства міркування Франка про любов і обовязок в його українськім патріотизмі. Хоч мусіли вони вразити, одначе в дискусії, яку вона викликала, знаходять ся нетільки слова осуду, але також зрозуміння й виправдання. І коли пройшло перше вражіннє, ті міркування не зоставили ніякого глибшого сліду на відношенню громадянства до Франка. Навпаки, від того саме часу, після розриву Франка з польською пресою, розпочинаєть ся нетільки зворот Франка до праці виключно в українськім письменстві, але також зворот у відношенню громадянства до нього в напрямі щораз більшого признання його праці й заслуг.

V.

„Літературно-Науковий Вістник“. Вибори 1898 р. 25-лїтнїй ювилей. Франко й свято українського національного відродження. Кріза в радикальній партії. Участь Франка в заснованню національно-демократичної партії. Франко усуваєть ся від політики й посвячуєть ся виключно лїтературно-науковій дїяльности. Її плоди. Загальне признаннє громадянства.

Під кінець 1897 р. Наукове Товариство ім. Шевченка ухвалило замісць „Зорі“, яку видавало досі, розпочати від 1898 р. видаваннє поважнійшого літературно-наукового журнала. Новий журнал постановлено назвати „Літературно-Науковий Вістник“. Його редакцію віддано редакційному комітетови, в який увійшли: голова товариства проф. Михайло Грушевський, Іван Франко, редактор „Зорі“ Олександер Борковський і редактор черновецької „Буковини“ Осип Маковей*). Таким чином Фран-

*) О. Борковський виступив з комітету в маю 1898 р., а О. Маковей в марті 1899 р. Замісць того членом комітету став Володимир Гнатюк. В 1905 р. видавництво „Літ.-Наук. Вістника“ перейшло від Наукового Товариства ім. Шевченка до Українсько-руської Видавничої Спілки. З початком 1907 р. перенесено „Літ.-Наук. Вістник“ до Київа, де він виходив аж до війни. З перенесеннєм видавництва до Київа львівський редакційний комітет фактично розвязав ся. До того часу фактичним редактором був Франко.

ко, який уже від 1895 р. містив свої наукові праці в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка, ставши членом редакційного комітету „Літ.-Наук. Вістника“, переніс усю свою письменську діяльність до видань Товариства, як також до Українсько-руської Видавничої Спілки, котру заложено при кінці 1898 р. з ініціятиви письменників, що гуртували ся коло Наукового Товариства ім. Шевченка й „Літературно-Наукового Вістника“. В наукових виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка, в „Літературно-Науковім Вістнику“ й у виданнях Українсько-руської Видавничої Спілки містить відтепер Франко майже всї плоди свого пера: поезії, оповідання, повісти, наукові праці, публїцистичні писання, переклади.

Поки-що не покидає він ще полїтичної діяльности. Весною 1898 р. стає намісником Галичини гр. Лев Пінїньский, якого в 1897 р. вибрано послом з селянської курії в окрузї Тернопіль-Збараж-Скалат. Наслїдком сього став вільний посольський мандат в сїй найсильнїйшій окрузї радикальної партії. Партія виставила кандидатуру Франка, яку привітало гаряче нетільки свідоме селянство округи, але також вся молодша поступова українська інтелїґенція цїлого краю. Одначе народовцї, як опозиційні („Дїло“), так і угодові („Руслан“), віднесли ся до кандидатури Франка неприхильно. Щоб не допустити до вибору Франка, правительство висунуло кандидатуру тернопільського лїкаря д-ра Гладишовського, „порядного старорусина“, себто на половину москвофіла, на половину польонофіла, за яким пішли й угодові народовцї й москвофіли. Решту зробив уряд і при виборах в червнї 1898 р. Франко дістав 256 голосів, його противник 266 голосів. Так і сим разом не вдало ся Франкови дістати ся до парляменту, хоч тепер мав він усї шанси бути вибраним, якби вибори були переводили ся законно.

На осїнь 1898 р. приготовили прихильники Франка святкуваннє 25-лїтнього ювилею його письменської діяльности. На ювилей видано збірку творів ріжних авторів п. з. „Привіт д-ру Івану Франку в 25-лїтнїй ювилей лїтературної його діяльности складають українсько-руські письменники“ (Львів, 1898, стор. IV+240) і „Спис творів Івана Франка за перше 25-лїттє його лїтературної діяльности 1874—1898“, який зладив Михайло Павлик (Львів, 1898, стор. 127). Саме ювилейне свято відбуло ся у Львові 30 жовтня 1898 р. увечері в готелї Жоржа. Відкрив свято в імени ювилейного комітету Володимир Гнатюк, потім промовляв проф. Михайло Грушевський, характеризуючи діяльність і заслуги ювилята, опісля в імени селян

промовляв соймовий посол селянин Стефан Новаковський, в імени українського жіноцтва письменниця Наталія Кобринська, в імени академичної молодїжи Григорій Гарматій, в імени радикальної партії Михайло Павлик. По сих промовах відповів Франко. Потім передано йому ювилейні дари й відчитано привітні телєґрами та письма. По святї відбула ся святочна вечеря.

Се ювилейне свято було мабуть одним з найгарнїйших моментів у життю Франка. Правда, старші народовцї відтягнули ся від нього й держали ся настільки пасивно, що в „Ділї“ крім оповістки про ювилейний обхід не було анї слова, хоч се було ювилейне свято найвизначнїйшого сучасного українського письменника. Але се самому обходови нетільки не пошкодило, а навпаки надало йому особливий характер. Не було на ньому тої холодної офіціяльности, яка буває на таких обходах тодї, коли сходять ся люде ріжних полїтичних напрямків і мусять уважати, щоб не викликати нїякого діссонансу, а був настрій щирого ентузіязму, бо всї учасники, як присутні, так і ті, що взяли участь надісланнєм привітів, були справдї перейняті гарячим почуттєм пошани і прихильности для цілої індивідуальности Франка, — для громадянських ідей, які він ширив і за які терпів, так само, як для його письменської творчости.

Та нетільки сей ювилейний обхід був триюмфом для Франка. Зараз другого дня, 31 жовтня 1898 р., розпочинали ся у Львові святочні днї столїтнїх роковин відродження українського письменства, а саме виставою „Наталки Полтавки“ Івана Котляревського, батька відродженого українського письменства, в львівськім театрі Скарбка. Вистава розпочала ся святочним прольоґом Франка п. з. „Великі роковини“, який силою слова підняв настрій зібраних до найвищого патріотичного ентузіязму. Ся духова участь в ювилею відродження української лїтератури й українського народу була для Франка ще більшим триюмфом нїж його ювилей. Чиє слово було гідне зайняти на такім святї нації таке почесне місце, той тим самим діставав признаннє цілої нації.

І справдї відтепер признаннє нації для заслуг Франка на полї письменства стає щораз загальнїйше, особливо, що він, усунувши ся від полїтичної дїяльности, перестав мати полїтичних противників. Та усуненнє від полїтичної дїяльности наступило аж пізнїйше. Передтим довело ся Франкови відіграти ще в полїтицї поважну ролю.

Протягом 1899 р. радикальна партія перейшла внутрішню крізу. Зараз з початком року часть її визначних діячів, покликуючи ся на соціялїстичний характер партії, підняла питаннє, чи не перемінити ся партії на соціяльно-демократичну й так увійти в орґанізаційний звязок австрійської соціяльної демократії як українська національна ґрупа. Противниками сеї думки виступили Франко, Павлик і др. Кирило Трильовський — і вона перепала. Одначе її прихильники виступили з партії і разом з Українцями, які до того часу працювали в польській соціяльно-демократичній партії, дали почин до заложення української соціяльно-демократичної партії. В осени тогож року опозицийні народовцї увійшли в переговори з деякими радикалами, які прикладали вагу нестільки до соціялїзму й антиклєрикалїзму радикальної партії, скільки до її демократичних ідей. Результатом сих переговорів була реорґанізація опозицийних народовців у національно-демократичну партію, до якої приступили також згадані радикальні діячі. Приступив до нової партії також Франко разом з безпартійним досї проф. Михайлом Грушевським. Сей крок Франка зробив велике вражіннє, як у радикальній партії, котра втратила свого найвизначнїйшого творця і провідника, так і серед загалу поступової інтелїґенції, яка досї вагала ся між опозицийними народовцями й радикалами й тепер потягнула масою в нову партію, бачучи в ній такі авторитети, як Франко та Грушевський.

Вступивши до нової партії, Франко взяв ся спершу до пильної праці для неї: написав кілька програмових статей у „Ділї" й широке поясненнє партійної програми в „Свободї", в якій містив також инші полїтичні статї, а крім того помістив казку „Коваль Бассім". Одначе анї він анї Грушевський вжити ся в партії не могли й незамітно для постороннього ока усунули ся з неї. Після того Франко ще навязував кілька разів зносини з радикальною партією, головно даючи статї до „Громадського Голосу", але за кождим разом був се тільки хвилевий настрій. В дійсности його полїтичну діяльність треба уважати закінченою виступленнєм з радикальної партії через участь в орґанїзації національно-демократичної партії, якій він дав уже тільки свій авторитет.

Усунувши ся так від полїтичної діяльности, присвятив Франко від початку нашого столїття всї свої сили письменству, опираючи ся головно на Наукове Товариство ім. Шевченка й Українсько-руську Видавничу Спілку. „Лїтературно-Науковий Вістник" і наукові видання Наукового Товариства ім. Шев

ченка наповняє він цінними творами такої ріжнородности, як ріжнородним був його письменницький талант. З окремих видань його творів сього часу згадаємо: „Поеми“ (1899), збірку віршів „Із днів журби“ (1900), поему „Мойсей“ (1905) і збірку віршів „Semper tiro“ (1906); далї цілий ряд збірок оповідань, де він побіч давнїйших давав і нові твори. З більших прозових творів сього часу треба згадати довше оповіданнє „Гриць і панич“ і повісти „Перехресні стежки“ і „Великий шум“. Всї вони друкували ся в „Лїтературно-Науковім Вістнику“.

В лїтї 1904 р. викладав Франко історію української лїтератури („Огляд української лїтератури від найдавнїйших часів до кінця XIX віку“, 18 годин) на „Наукових курсах“ у Львові, уладжених „Товариством прихильників української лїтератури, науки і штуки“. Завершити свою наукову діяльність написаннєм історії української лїтератури було його науковою мрією, яка мала всї вигляди на здійсненнє, бо-ж уся його наукова діяльність була збираннєм і оброблюваннєм матеріялів для такої суцільної будови. Вище згаданий виклад, а також статя „Южнорусская литература“, написана в 1904 р. для російського лєксикона Брокгавза-Ефрона давали таку будову в загальних рисах.

З особистого життя Франка в сїм часї треба згадати, що він в 1901 р. спроміг ся на власну вілю. Хто знає любов селянської душі до власної хати й землї, любов, висисану з поколїння в поколїннє з матернім молоком, той зрозуміє, чим була для Франка його власна хата. Загалом — здавало ся — бодай осїнь його життя освічуватиме й огріватиме погідне, ясне сонце. Його доходи, хоч не були світлї, все-таки виставали на скромне вигідне життє. Його імя було загально знане й поважане на всїй Українї. В 1906 р. унїверситет у Харкові надав йому титул почесного доктора (doctor honoris causa). В кругах членів Імператорської Академії Наук обмірковувало ся питаннє, чи не вибрати його членом Академії. Він носив ся з думкою відновити заходи для одержання доцентури в львівськім унїверситетї — сим разом з області славянських мов і лїтератур. Так надходила осїнь його життя. Як господарь радіє плодами своєї цілорічної працї, так і він міг радїти, дивлячи ся на ті скарби, які придбав народови своєю працею свого життя, й побільшуючи їх дальшою працею.—Тільки нервова недуга жінки — здавало ся — була хмарою, яка затемнює те ясне сонце осени його життя.

VI.

Безвихідна недуга. Дальша письменська праця. Історія української літератури. 40-літній ювилей. Смерть. Завіщаннє:

Одначе судило ся инакше. З початком 1908 р. Франко занедужав на недугу „paralysis progressiva“, з якої нема виходу. По гострій крізї, яка — здавало ся — скінчить ся смертю, він прийшов до себе, одначе його здоровлє — фізичне й духове — було зруйноване. Йому відняло руки, які від того часу держав зі скорченими неначе в пястук пальцями, а його „слух — говорячи його словами — став відчинений на голос духів“, себто йому здавало ся, що до нього промовляють ріжні духи, що спричинювало вічний, иноді просто страшний психічний несупокій.

Тепер обгорнула Франка якась гарячкова жадоба творчости. Писав, перекладав, видавав старе й нове. Та всесторонність духових інтересів, яка була основною рисою його таланту, зостала, — тільки творча сила не відповідала вже творчим намірам. Справді цінна річ, яку дав Франко в сім часї, се „Нарис історії українсько-руської лїтератури до 1890 р.“ (Львів, 1910, стор. VI + 444). Очевидно, не таку історію української лїтератури міг би був він дати, якби в свій час був засїв на катедрі української мови й лїтератури у львівськім університетї і міг увесь час віддати тільки на вільну наукову працю.

Для прояснення справи згадаємо про видану ним нїби-то Міцкевичеву драму „Wielka utrata“. Виданнє сеї драми се один з документів його недуги. А саме „голоси духів“ утвердили його в тім, що автором віднайденого ним анонїмного рукопису є Міцкевич.

Між виданнями, які він в сїм часї випустив у світ, є очевидно багато цїнного,—особливо видання давнїйших його творів, давнїх і нових перекладів, і зокрема вибір його статей, міщених в рр. 1886—1890 в чужій пресї, п. з. „В наймах у сусїдів“.

Маючи обезвладнені руки, мав Франко письменську працю дуже утруднену, бо не міг сам писати, тільки диктував. Смерть найстаршого сина Андрія, який нетільки писав під його диктат, але загалом доглядав його, була для нього особливо болючою втратою. Згодом навчив ся Франко писати таки своєю немічною рукою: вкладав перо між скорчені пальцї й рисував букви на взорець друкованих. Очевидно, що йшло се

дуже важко й поволї — і так писав він тільки в конечній потребі.

Не знищила недуга у Франка і його інтересу до громадських справ. Являв ся иноді на зїзди партій, — в яких працював колись, — радикальної й національно-демократичної — і промовляв на них; так само був і промовляв на зїздї української академичної молодїжи влїтку 1913 р.

Проживав постійно у Львові, виїздячи на лїтнї місяцї до Криворівнї коло Жабя. Їздив також раз до Росії і був у Києві й Одесї.

Цїлий рік 1913 і 1914 аж до вибуху війни відбували ся в цїлім краю ювилейні обходи в честь 30-лїтньої лїтературної і громадянської дїяльности Франка. В деяких обходах брав участь сам ювилят. Головними моментами ювилею мало бути виданнє лїтературно-наукового збірника й зібраннє ювилейного дару. Одному й другому перешкодила війна. Готова часть збірника вийшла аж 30 мая 1916 р., з приводу його смерти, п. з. „Привіт Іванови Франкови в сороклїттє його письменської працї 1874—1916“ (Львів, 1916, стор. 183 + 390). На ювилейний дар зібрано до вибуху війни коло 30.000 корон, з яких часть видано на удержаннє Франка від вибуху війни аж до смерти.

Здоровлє Франка, чим далї, все гіршало: був се „природний“ розвиток його недуги. В осени 1915 р. проявив ся занепад здоровля в такій мірі, що се означало наближуваннє кінця. Зиму перебув він під лїкарським доглядом у львівськім захистї Українських Січових Стрільцїв, а під весну 1916 р. переніс ся знов до своєї вілї. Тут помер 28 мая 1916 р. в 4 годинї пополуднї.

Гасло світло його життя поволї, з дня на день, при повній свідомости. Наскільки його великого духа не змогла зломити анї довга недуга анї наближуваннє смерти, свідчить подробиця, що свідомо не захотів відбути передсмертної сповіди, хоч чуже окруженнє (родини коло нього не було: жінка в лїкарнї, сини на війнї, донька в Росії) впливало на нього в сїм напрямі й духовні — греко-католицькі та православні — являли ся в сїй цїли в нього. Та його дух, як все життє шукав самостійно Вічного Світла й Вічної Правди, так і тепер не піддав ся.

Пару місяцїв перед смертю, 9 марта 1916 р., зладив Франко завіщаннє, яким зоставив свій маєток (головно вілю) і свої авторські права своїм троїм дїтям, а цїлу бібліотеку з приналежностями, всї записки, переписку й рукописи Науко-

3

вому Товариству ім. Шевченка. Впорядкуваннє своїх авторських прав, як також опіку над малолітніми ще дітьми Петром і Анною, поручив Франко свому приятелеви д. К. Бандрівському, який в часї недуги був його куратором і щиро опікував ся ним аж до смерти. Щодо своєї вілї висловляв Франко частійше перед смертю бажаннє, щоб вона не перейшла в не-українські руки, тільки, колиб його діти мали її продати, щоб куплено її на якусь національну ціль.

VII.

Похорон.

Смерть Івана Франка пригадала громадянству в цілій повноті всю великість його заслуг, усю велич його значіння для України. Бо довголітня недуга спричинила, що люде, не бачучи його таким, яким привикли бачити його в розцвіті таланту, не чуючи з його уст тих слів, які тоді лишали таке глибоке вражіннє у кождого, хто мав нагоду їх чути, незасипувані все новими й новими та все такими сильними творами його духа, починали забувати того Франка, який перейде яко велика історична постать до нашої історії, й починали привикати до Франка такого, яким зробила його недуга, й переносити сей образ на цілого Франка. На особі Франка можна було бачити, як для великої людини, для її слави небезпечний той шлях, який вона переходить від вершин свого розвитку до кінця своїх днів, шлях повільного завмирання, фізичного й духового, та що для неї найліпша смерть на вершині розвитку та слави, бо тоді той її образ, образ найвищої досконалости, лишаєть ся в уяві громадянства навіки. Той образ Франка, образ найвищої досконалости його, почала була затирати його довголітня недуга. Смерть його відсвіжила той образ і він наново заяснів у всій величі в умах і серцях цілого громадянства, перед духовими очима якого став тепер знову Франко такий, яким він був у найвищім розцвіті свого духа та яким перейде до історії.

Під сим вражіннєм похорон Франка перемінив ся в триюмфальний похід його земних останків на місце вічного сну. Уладженнєм похорону зайняло ся Наукове Товариство ім. Шевченка, розпоряджуючи все потрібне, щоб похорон випав як найвеличавійше.

Похорон назначено на 31 мая 1916 р. на 5 год. пополудні. День випав ясний, соняшний. Вже зараз з полудня по-

чали напливати перед дім жалоби величезні маси народу. Українська молодїж усїх львівських шкіл під проводом учителів, українські органїзації й товариства м. Львова, Українські Січові Стрільцї, — словом увесь український Львів прийшов віддати останнїй поклін Великому Покійникови. Була також заступлена провінція, — що правда, тільки делєґатами, бо висилати масові депутації не позволив воєнний час і воєнне положеннє нашої країни. З сеї причини не було також селянства.

Та все-таки число учасників похоронного походу доходило до 10.000. — Явили ся також колишнї польські товариші праці Покійного, — редактор Вислоух, посол Стапіньский, поет Ян Каспрович і ин. Маєстат смерти велїв їм забути, що колись їх розєднало з Покійником, і вони прийшли віддати поклін його працї й заслугам, а польська преса помістила з приводу його смерти повні пошани та признання слова. — Так, величнїй був се похорон, гідний величі Івана Франка.

Тільки в однім живучі показали ся малими супроти Великого Покійника. Маємо на думцї справу участи духовенства в похоронї. В сїй справі були два шляхи, однаково гідні імени Івана Франка. Або духовні власти, маючи на увазї значіннє особи Покійника для народу, зійдуть зі свого формалїстичного становища й, хоч Покійник не був „вірним сином церкви", похоронять його з усею величавістю церковних обрядів, — зоставляючи суд Найвищому Суддї, особливо, що останнї роки перед смертю нетільки тїло, але й дух Покійного нездужав. Або, коли духовні власти стоятимуть на своїм формалїстичнім становищі, похоронити Покійника без участи духовенства, манїфестуючи незалежність громадянства від церковного формалїзму в оцїнюванню й шануванню заслуг великих синів народу. Одначе анї духовні власти не змогли підняти ся вище церковного формалїзму анї громадянство не змогло здобути ся на незалежність від нього. І вийшов компроміс, негідний памяти Івана Франка: духовні власти вислали одного священика, немов роблячи ласку грішникови, а громадянство ту ласку прийняло.

По похороннім обрядї в домі, де лежав Покійний немов у розкішнім цвітнику, — така маса вінків була кругом нього, — домовину винесли на своїх плечах Українські Січові Стрільцї. Коли її уміщено на похороннім возї, з підвищеного місця перед вілею Покійного промовив український парляментарний провідник, голова Загальної Української Ради др. Кость Ле-

3*

вицький. Опісля похід рушив. Ішов з вулиці Понїнського в Стрийськім парку в діл вулицями св. Софії, Зибликевича, Миколи, Академичною, площами Галицькою і Бернадинською і вулицею Пекарською на Личаківське кладовище. Дорогою співав хор українських товариств під управою композитора Василя Барвінського. Доходила 8 година вечера, як похоронний похід став у брамі кладовища. Тут домовину взяли знов Українські Січові Стрільцї й занесли на місце призначення. Зложено її тимчасово в готовій гробниці, заки вимурує сь ся гробниця Івана Франка. Гробницю вкрили вінки.

По відправі похоронного обряду виголосили промови: професор львівського унїверситету др. Олександер Колесса від Наукового Товариства ім. Шевченка й инших українських культурних товариств, др. Михайло Лозинський від української преси, др. Кирило Трильовський від радикальної партії і Боєвої Управи, сотник Носковський від Українських Січових Стрільців, делєґат Волинї від українського населення зайнятих австро-угорською армією областей російської України, Василь Ратальський від Дрогобиччини, Федь Федорців від української академичної молодїжи, Орися Величківна від українського жіноцтва, Микола Ганкевич від української соціяльно-демократичної партії, Сидір Твердохліб від молодших письменників. Доходила вже 10 година й зорі вкрили чисте вечірнє небо, як учасники похоронного свята почали розходити ся, зоставляючи Покійного в новій домівцї, в лонї Матери-Землї.

Значіннє Івана Франка.

Коли перед нашими духовими очами уявимо собі загальний образ діяльности Івана Франка, побачимо, що вона була незвичайно велика, ріжнородна та всестороння. Автор поезій, повістей, оповідань, драматичних творів, творів для дітей і молодіжи, перекладач чужих літератур, дослідник народньої словесности, історик літератури, критик, публіцист з великим знаннєм політичних і суспільних наук, популяризатор майже в усіх областях науки, редактор, громадський діяч, бесідник і аґітатор — отсе Іван Франко в освітленню своєї діяльности. Сам він сказав про неї на обході його 25-літнього ювилею ось що: „В усій своїй діяльности бажав я бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього ч о л о в і к о м. Менї закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного зайняття до иншого. Се було саме випливом мого бажання — бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишити ся чужим у жаднім такім питанню, що складаєть ся на зміст людського життя. А пізнавши щонебудь, я бажав і всїх сил докладав довести й инших до того, щоб зацікавили ся тим і розуміли се. Дехто звиняв мене тим, що важкі обставини життя, конечність заробітку спонукувала мене кидати ся на ріжні поля. Але менї здаєть ся, що тут більше причинила ся моя вдача, те гаряче бажаннє — обняти цїлий круг людських інтересів. Може бути, що сей брак концентрації зашкодив менї як письменникови, але в нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтереси до духового життя і громадили матеріял, обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти все так будують ся; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може здвигнути ся пишне, сміле склепіннє“.

Франко зовсїм не сказав про себе за багато, коли назвав себе одним з тих, що „розбуджують інтерес громадянства до духового життя“. Він справді весь час своєї діяльности старав ся зацікавити громадянство всїма сторонами людського життя, всїма проявами людського духа, виявляючи безприкладну всесторонність своїх духових інтересів, свого знання і свого та-

ланту. Але сказав він про себе рішуче за мало, зачисляючи себе до тих, що „громадять матеріял, обтесаний бодай з грубшого". Се правда, що в своїй діяльности брав ся він за всяку потрібну працю, не цурав ся „громадити матеріял, обтесаний бодай з грубшого", також тоді, коли до сього не примушували його обставини заробітку. Одначе побіч такого матеріялу зоставив він у своїй письменській спадщині багато-пребагато річей, які мають вічну вартість для культури, які на все зостануть ся перлинами творчости людського духа.

Яко поет дав Франко українській літературі цілі скарби поетичної творчости, яка в поемі „Мойсей", написаній тоді, коли його талант у своїм розвитку осягнув ступінь найвищої зрілости, піднесла ся на вершини ґеніяльности. Лїрика й епіка, теми любовні, історичні, полїтичні, суспільні, фільософічні — мають в нім однакового мистця. До нього українська поетична творчість розвивала ся майже виключно під впливом народньої поезії, а проби йти за европейськими взірцями не переходили середньої міри. Він перший великий поетичний талант, який присвоює українській поезії европейські взірці, як щодо форми, так і щодо змісту. В історії української поезії побіч ґенія Шевченка стоїть талант Франка яко символ нового, вищого ступня розвитку української поетичної творчости.

В оповіданнях і повістях дав Франко безліч чудових малюнків з життя нашого народу: селян, робітників, інтеліґенції. Переважають в них і скількістю і красою образки з життя робочого народу. Йдучи за тогочасною европейською школою реалізму в лїтературі, осяяний чоловіколюбними ідеями 19-го віку, малює він нетільки їх гірке життє, але також показує, що у тих простих, бідних і темних людей, прибитих темнотою, важкою працею і нуждою, є гарна, чиста людська душа, якій тільки не дають проявити ся суспільні порядки.

Як в поезіях, так і в оповіданнях дає Франко новий, незнаний досї в українській лїтературі тип — тип Жида, який виступає перед читачем в авреолї всїх гарних прикмет людської душі.

В области драми Франко тільки пробував своїх сил, неначе почуваючи їх надмір. Та хоч драма не була його спеціяльністю, одначе й нашу драматичну лїтературу збагатив він творами з лїтературною вартістю.

В своїй лїтературній творчости обдарував Франко також малих читачів дитячого та хлопячого віку творами, які треба поставити на перше місце в нашій лїтературі для дїтей і молодїжи.

В науковій области специяльністю Франка були досліди над українською народньою словесністю й українським письменством. Тут він заяснів яко першорядний фолькльорист, історик і критик. І тільки жалїти треба, що він не осягнув у свій час унїверситетської катедри, де міг би був свобідно розвивати сю свою наукову дїяльність. Та все-таки вспів він дати поважне число цїнних студій, які здобули йому славу першорядного українського вченого.

Побіч власних творів присвоїв Франко українській лїтературі чимало скарбів чужих лїтератур, перекладаючи їх на нашу мову. Як сам творив, так і перекладав він найріжнороднїйші річи: поезії, оповідання, повісти, наукові статї і т. ин. Найцїннїйшими є переклади поетичних творів, які перекласти може тільки поет. Та для духового розвитку громадянства чимале значіннє мають також переклади повістевої й наукової прози.

Що як письменник поклав Франко великі заслуги для вироблення й розвитку української лїтературної мови, се розуміє ть ся само собою. В сїй области важна була також його редакторська дїяльність.

До вище вичислених родів письменства долучаєть ся незвичайно багата й всестороння публїцистична дїяльність Франка, яка щодо скількости творить величезну більшість його письменської працї. Стоїть вона в тїснім звязку з цїлістю його творчости, є тільки одною з її форм і почасти її синтезою. В поезії, оповіданню, повісти, драмі, науковім дослїдї творив Франко вартости тривкі, постійні, вічні; в публїцистицї поет, белетрист, учений давав синтезу своєї творчости для щоденного ужитку. Зокрема належить зазначити, що яко публїцист заслужив ся Франко, стараючи ся писати про наші справи в чужомовній пресї—польській, російській, німецькій. Його статї у віденськім тижневнику „Die Zeit“ були перлами публїцистики й про них вдячно згадала віденьська преса з приводу його смерти.

З індивідуального становища, зі становища лїтературної слави публїцистична дїяльність Франка була безперечно дробленнєм його таланту. Але з суспільного становища була вона великою громадською службою, яка свідчить, що великий письменник і вчений був також великим громадянином. Для нього мало було творити вічні вартости, — він кидав ся у вир щоденного життя, де публїцистика була в нього оружєм щоденної боротьби за ідею.

Коли Франко схарактеризував ріжнородність і всесторонність своєї дїяльности яко виплив змагання бути л ю д и н о ю,

ми на основі його діяльности можемо назвати його **великим громадянином.** В цілій його діяльности присвічувала йому одна ідея, ріжні роди його діяльности були тільки способами до одної цїли: **вести український народ шляхом всесвітнього, загально-людського поступу.**

Став Франко до сеї громадянської працї як один з творцїв і провідників напряму, який в історії нашого національного розвитку одержав назву **радикалїзму.** Сей наш радикалїзм, під яким розуміємо рух, що розпочав ся пропаґандою Драгоманова й викликав серед українського громадянства в Галичинї глибокі переміни поглядів і способів громадянської діяльности в усіх областях громадянського життя,—се неначе друге українське національне відродженнє. Як Котляревський і Шашкевич творцї українського відродження тим, що ввели в лїтературу народню мову, так радикалїзм відродив наше національне життє тим, що ввів у нашу лїтературу, в нашу полїтичну думку, в наше розуміннє суспільних відносин, в наші культурні змагання новий ідейний зміст, нові поняття, які осягнула в своїм розвитку Европа, поняття, в основу яких лягло змаганнє до всестороннього розвитку народньої маси як основи суспільного життя.

Під полїтично-суспільним оглядом став наш радикалїзм в особах своїх найвизначнїйших представників під прапором соціялїзму, який увійшов також до програми радикальної партії. Одначе пропаґанда соціялїзму се тільки один з проявів діяльности українського радикалїзму. Притім соціялїзм українських радикалів не був зовсім одноцїльною доктриною. Драгоманів уважав себе анархістом Прудонівської школи, Франко в своїм соціялїзмі був еклєктиком, з молодших одні були марксистами й заложили соціяльно-демократичну партію, инші, ті, що помагали творити національно-демократичну партію, перестали вірити в правдивість соціялїстичних доктрин, вкінцї ті, що досї творять радикальну партію, хоч мають в своїй програмі соціялїзм, і теоретично і в практицї відстали від соціялїзму.

Заслуга українського радикалїзму в справі соціялїзму лежить в тім, що творцї і провідники радикалїзму перші ввели в нашу полїтичну лїтературу поняття соціялїзму, привчили громадянство ставити ся до соціялїзму не як до „злочинної утопії“, тільки як до поважної суспільної проблєми. А те, що зостало з тої соціялїстичної пропаґанди українських радикалів яко цїнний набуток української полїтики, се переконаннє

про потребу глибоких демократичних політично-суспільних реформ.

Та сим далеко не вичерпуєть ся діяльність і заслуги радикалізму. Адже Драгоманів розпочав свою пропаґанду в Галичині від критики нашої тодішньої літератури, від вказівок, як треба збирати й науково використовувати етноґрафічний матеріял, що треба читати з европейських літератур, аби знайти вірний шлях для розвитку української літератури, від боротьби з церковним авторитетом в літературних, наукових і політичних справах і навіть — з огляду на москвофільство — від доказування потреби вживання народньої мови в літературі. А в політично-суспільних питаннях Драгоманів — хоч сам був соціялїстом — не переставав указувати, що між західно-европейським соціялїзмом і обломками консервативно-клерикального світогляду тодішньої нашої інтелїґенції в Галичині є ще просторе поле демократизму з його змаганнями до політичних і суспільних реформ, на якім можуть працювати для народу всї ті, кому соціялїзм видаєть ся занадто крайнїм або утопійним напрямком.

Сї уваги вистануть, щоб показати, що український радикалїзм обіймав усї явища духового життя народу. А дослід над нашим розвитком показує, що скрізь викликав він глибокі переміни, так, що тепер в усїх областях нашого життя можна знайти елєменти, які в наше життє вніс радикалїзм. —

Як один з творців і провідників українського радикалїзму Франко своїм великим талантом найбільше причинив ся до тих перемін, які радикалїзм викликав у життю нашої суспільности. Виступаючи з своєю пропаґандою в Галичині, Драгоманів хотїв був поставити своєю девізою „destruam et aedificabo“ (зруйную і збудую), одначе признав її занадто смілою і тому змінив її на: „destruam et aedificabitis“ (зруйную, а ви збудуєте). Тою первісною девізою Драгоманова можемо найлїпше схарактеризувати діяльність Франка: се було справдї руйнуваннє й будуваннє, руйнуваннє старого й будуваннє нового, яке означає новий, вищий ступінь в нашім національнім розвитку. Завдяки свому великому талантови будував Франко те нове в усїх областях духового життя народу, зоставляючи скрізь печать свого духа.

Ведений реформаторським запалом, почасти також заставлений обставинами, Франко не обмежував своєї діяльности на український народ. Він вірив у побіду своєї ідеї, вірив, що вона принесе нове життє його народови й, щоб прискорити прихід тої хвилї, не жалів працї також для поль-

ського громадянства, думаючи, що коли його ідея там затриюмфує, тоді Поляк перестане бачити свій національний обовязок в обороні польського панування над українським народом. Ведений сею вірою, Франко поклав чимали заслуги для розвитку соціялїзму серед Поляків, не щадив праці, щоб покликати до життя й поставити на ній польську людову партію, працював нетільки як чорнороб, але також в імя ідеї в польській пресї. І не була се фраза, тільки дійсне признаннє заслуг, яким закінчив посмертну згадку про Франка „Kurjer Lwowski“, пишучи: „Честь памяти письменника, який також польське письменство збагатив своїм пером!“.

Ми бачили, як ся часть діяльности Франка покінчила ся, і чули його власні слова про той кінець. Яко лїтературний критик Міцкевича міг Франко під враженнєм хвилї бути несправедливий. Але чи він сам не був зраджений? Чи не зрадила його його віра в те, що працюючи для польського громадянства, працює для свого власного народу,чи не зрадили його його польські товариші праці, польське громадянство, для якого він працював? Ті польські гурти, яких він уважав своїми товаришами по ідеї, зростали — також завдяки його праці — в силу та значіннє. Але рівночасно з сим займали вони щораз більше вороже, непримирливе становище супроти змагань українського народу до самостійного життя. І коли польський соціяльно-демократичний публїцист Гекер у краківськім „Naprzod-ї“ в посмертній статї про Франка підносить, що Франко в соціялїстичнім катехизмі з 1878 р. „став на становищі незалежности Польщі“, — то дух Франка міг би йому відповісти зза могили: „Так, я був за вільною Польщею, але ви, польські соціялїсти, мої товариші по ідеї, й праці, зрадили мене й хочете, щоб Україна була невільницею вашої вільної Польщі!“.

Про полїтично-суспільні погляди Франка вже сказано, що він у своїм соціялїзмі був еклєктиком. Не належав він до ніякої соціялїстичної школи анї не витворив своєї власної доктрини, тільки робив вибір з ріжних соціялїстичних доктрин. Ще найбільше підходив би він до тих напрямків у соціялїзмі, які під окликом протесту против односторонности марксизму виявили ся як „ревізіонїзм“ у Німеччині, „реформізм“ в Анґлії і т. ин. Під кінець своєї полїтичної діяльности своєю участю в заснованню національно-демократичної партії зазначив він, що нестільки прикладає ваги до форми суспільного устрою в будучности, скільки до змагань до полїтично-суспільних реформ у межах сучасної можливости.

В історії української культури в Галичині Франкови належить ся перше місце яко борцеви за волю думки проти церковного авторитету в духовім розвитку нації.

В процесі витворювання свідомости єдности української нації Франко займає визначне місце нетільки яко великий талант, творчість якого стала духовим добром цілої України, але також яко свідомий пропаґатор єдности окремих частей України для спільної праці. Вплив Драгоманова на його галицьких однодумців зазначив ся і тут корисно. Вже сама особа Драгоманова була неначе символом єдности російської й австрійської України; Драгоманів старав ся також, щоб дійсні звязки між його однодумцями по обидва боки кордону вдержували ся й міцніли. Ми бачили, як Франко особисто їздить од Кива, щоб зорґанізувати видавництво журнала, як за гроші київських Українців видає в Галичині річи, які не могли-б тоді знайти місця в инших українських видавництвах у Галичині, як „Народ“ також користуєть ся помічю російських Українців. Почуттє єдности української нації знаходить вислів і в поетичній творчости Франка. Між його патріотичними віршами знаходимо вірш „Розвивай ся, ти високий дубе“, написаний 17 марта 1883 р., початкові строфи якого звучать:

„Розвивай ся, ти високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуть ся пута вікові,
Прокинуть ся люде.

„Розпадуть ся пута вікові,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

„Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна —
Від Кубані аж до Сяну річки
Одна, нероздільна“.

„Вільна, від Кубані аж до Сяну-річки одна, нероздільна Україна“ — се нетільки поезія, се вже ясне означеннє політичних границь й ідеалу політичної незалежности українського народу.

Инший патріотичний вірш Франка: „Не пора, не пора, не пора Москалеви й Ляхови служить“ став одною з українських національних пісень.

Громадянські заслуги Франка не вичерпують ся його безпосередньою громадянською діяльністю; він в усїх областях своєї діяльности був громадянином, стараючи ся красою й силою свого слова збудити громадянські почування, запалити до громадянської працї. Не в тім тільки його великість яко громадянина, що він проповідував означені громадянські ідеали, — се роблять також инші, — але в тім, що він віддав для сеї проповіди свій великий письменницький талант, ту велику силу й красу слова, яка чарує серця й уми. В сїм саме лежить велике громадянське значіннє красного письменства та його великих мистцїв — таких, яким був також Франко.

Колиб діяльність Франка розложити на складові части й оцїнювати кожду часть зокрема, — то кожда з них висталаб, щоб її творця признати великою людиною. Уявім собі Франка тільки яко поета, або як автора оповідань і повістей, або яко дослїдника української народньої словесности й українського письменства, або яко громадянського діяча й публїциста, — в кождій з сих областей перейшов би він до історії яко найвизначнїйший або один з найвизначнїйших людей свого часу.

Коли-ж візьмемо на увагу, що все те творить образ діяльности одної людини, то сміло можемо назвати Франка найбільшим з сучасних синів України, виїмковим явищем всесторонньої сили людського духа, постатю, що навіки яснїтиме в історії нашого розвитку величю й безсмертністю своїх дїл, які будуть невичерпаним джерелом духових вартостей для грядущих і грядущих поколїнь українського народу.

Доля Івана Франка.

Ми бачили, що дало життє Івана Франка суспільности. Тепер погляньмо, що дало воно йому самому.

Перші діточі літа, на селї, були для нього безперечно щасливі, — як для дитини засібних селян, коли вони притім мають добру вдачу. З автобіоґрафії і з автобіоґрафічних оповідань Франка знаємо, що такими були його батько-мати. Про їх особливу любов до свого найстаршого синка свідчить також те, що вони постановили зготовити йому ліпшу долю, ніж самі мали, й дали його до школи.

Але ті щасливі діточі літа скінчили ся дуже швидко. Міська школа привітала сільського хлопчину, як зла мачоха. Що він у Василіянській школї в Дрогобичі, заки дійшов до першої льокації, натерпів ся знущань і побоїв від учителїв, се знаємо з автобіоґрафії Франка та його автобіоґрафічних оповідань. А що мусів також натерпіти ся від шкільних товаришів, — він, хлопська дитина, від міщанських і панських дїтей, — се знає кождий, хто проходив той шлях.

На порозї сього „нового життя“ впало на нього важке особисте горе — смерть батька. Щастє, що малий сирота дістав доброго вітчима, який продовжував дїло батька, посилаючи Франка далї до школи.

Ґімназійні лїта хлопця з села такі сїрі, що плакати хочеть ся над змарнованою молодістю тих, що тим шляхом ідуть „до світла“. Бідне мешканнє, вічне недоїданнє, бідна одїж, насмішливе відношеннє товаришів-паничів, дуже часто також учителїв. А радощів — майже нїяких. Від сїльського життя з його радощами відстав такий хлопець, а життя, яке ведуть його однолїтки з інтелїґенції, нема для нього. Одно щастє, як сїльський хлопець спосібний. Тодї хоч частинною нагородою за ту сїрість стає для нього той новий світ, який відкриває перед ним наука.

Таке мусїло бути життє Франка в ґімназії. Притім знов особисте горе — смерть матери.

Літа університетських студій хлопця з села подібні своєю сірістю до ґімназійних. Бувають навіть важчі. Звичайно мусить він уже зовсім самостійно дбати сам про себе, не має ані матеріяльної помочи ані моральної підпори. А радощі молодости для нього найчастійше замкнений рай, бо він чужий в тім окруженню, в якім живе. Входить в нього він тільки дуже поволі й асимілюєть ся з ним — та й то не все — аж „на становищі".

Та університетські літа Франка не пішли звичайним шляхом. Втягнений у вир письменської творчости й громадських ідей, він швидко стає поважним письменником і громадянином.

Зараз на початку сього шляху зустрічає Франка вязниця. Яким ударом була вона для нього, знаємо з його автобіоґрафії. Одначе сама вязниця не стала-б була таким ударом; стала вона ним тільки в звязку з особистими й громадськими обставинами.

Один з моїх знайомих з віденського університету, син лікаря з подільської ґубернії, коли його за участь в студентських розмовах у київськім університеті віддавали в салдати, дістав від батька на спомин тої хвилї свого життя золотий годинник. Для нього-ж те, що він потерпів за ідею, не стало ударом долї, тільки ясним спомином молодечої ідейности. Бо він мав моральну опору — і в своїх найблизших, і в тисячах таких, як він, товаришів, і в громадянстві, яке своїми почуваннями було по стороні віддаваних у салдати студентів.

Кн. Петро Крапоткін — вибираю навмисне таку загальновідому особу — просидів три роки в Петропавловській кріпости й опісля три роки в Французькій тюрмі. А одначе се зовсім не мало для нього такого значіння, як тих кілька місяців вязниці для Франка. Бо для Крапоткіна вязниця ані не була несподіванкою ані не позбавила його звязків — родинних, товариських, наукових, громадянських. З Петропавловської тюрми врятувала його утеча, устроєна родиною і приятелями; з французької — амнестія, яка наступила завдяки домаганню поважних кругів Французького політичного й наукового світа.

В таких відносинах наскільки лекше сидить ся і в найважчій тюрмі!

Коли Геся Гельфман, одна з учасників убійства Олександра II, ждучи смертної кари, вродила дитину, дитині прислали „зі світа" чудову виправу. Чи не дізнало серце матери найвищої радости на такий обяв спочуття громадянства?

І загалом з історії революційних рухів у Росії знаємо тисячі-тисячі прикладів, як люде „зі світа“ старали ся всїма способами облекшувати долю полїтичних вязнїв, як передавали їм одїж, їду, гроші, як молоді дївчата удавали наречених, щоб тільки доставити вязневи приємність побачення й розмови, — і т. д.

Зрештою маємо ми і в нас такі приклади. Візьмім наших студентів, арештованих і засуджених за розрухи у львівськім унїверситетї. Як за них дбало громадянство під час слїдчої вязницї, як опікувала ся ними наша парляментарна репрезентація під час процесу й по засудї! Або пригадаймо собі молодого вязня з 1908 р.!

Инакше було з Франком. Нїхто його у вязницї не відвідував, нїхто не старав ся нїяк облекшити його долї. Родини, яка могла-б се робити, не було; в громадянстві — так само не було нїкого. Коли Драгоманів прислав на руки проф. Омеляна Огоновського гроші для арештованих, які були його студентами, Огоновський не рішив ся передати їх, щоб його не обвинуватили в симпатії до арештованих, і звернув назад.

Така була доля Франка. Арештований і засуджений за ідею, для якої наше тодїшнє громадянство не мало не то симпатії, але навіть зрозуміння і уважало її через половину божевіллєм, через половину злочином, — він не міг мати нїякої опори в громадянстві. Де було її знайти? „Старий світ“ був проти нього. А „новий світ“, ті „тисячі таких самих, як я“, про яких говорить Франко в „Каменярях“, був тільки в його поетичній фантазії, а не в дїйсности. В дїйсности був тільки невеличкий гурток студентів, наляканих переслїдуваннями, хитаних сумнївами, які не могли утворити для себе нового громадянського круга й поволї вертали до „старого світа“. Мало воно своє значіннє: несли вони туди також відломки своїх ідей, які таким чином поволї входили в громадянство. Але для тих, що не могли вернути до „старого світа“, означало се особисту траґедію: зоставати з своїми ідеями самотою серед байдужих, неприхильних, ворожих людей.

В таких відносинах місцем, де можна-б відпочити тїлом і духом, могла-б бути родина. Уявім собі Франка-студента сином освічених і засібних батьків, які хоч не подїляли-б його поглядів, але мали-б зрозуміннє для молодечих поривів, — якою супокійною пристаню був би для нього по виході з вязницї такий батьківський дім! Все менї пригадуєть ся мій знайомий і його золотий годинник...

Одначе такої пристани не могла дати Франкови його селянська родина. В своїй автобіоґрафії він тільки раз згадує про те, що приведений яко волокита жандармом до рідного села „прожив тиждень вдома в дуже прикрих відносинах“. Решту легко собі уявити. Селянин дає сина до школи в тій надії, що колись яко син „вийде в люде“, на цілу родину спливатиме за се честь і шана. І коли замісць того в селї появив ся Франко в товаристві жандарма з тавром арештанта й волокити, можемо собі уявити, як його зустріли. Щастє, що батька й матери не було вже на світї, бо їх біль був би найбільшим болем для сина.

Так Франко став „викинений з суспільности“. Кожде горе з часом забуваєть ся і сам Франко на комерсї по ювилейнім обході в честь Павлика (20 падолиста 1904) в дискусії зі мною звертав увагу, що не треба пережитого ним у ті часи брати так траґічно, бо хто вибираєть ся голосити нові ідеї, все мусить бути готов на терпіння. Одначе читаймо його поезії з тих часів, де висловлені його тодїшнї почування, а побачимо, яким важким ґорем були ті часи для нього.

Скласти за се всю вину на тодїшнє громадянство, зокрема на його визначнїйших діячів — було-б односторонно й несправедливо. Безперечно, винні вони були і недостачею зрозуміння для нових ідей і нетолєрантністю для відмінних поглядів і таки особистою злобністю супроти людей иншої думки, одначе вони були також плодом свого часу й відносин і, виступаючи проти нових ідей і їх проповідників, були переконані про слушність своєї справи. Притім ще й се треба взяти на увагу, що вони самі були залякані тим полїтичним режімом, який налягав на український народ у Галичинї й супроти якого вони були безсильні. А ідеї, які під впливом Драгоманова починали голосити Франко і тов., давали представникам того режіму нове оружє против українського народу. Словом, не знимаючи вини з осіб, треба тямити, що був се передовсїм суспільний конфлїкт. А що він так особливо важко наляг на Франка і тов., винні сьому особливо важкі обставини життя нашого народу.

Розрив, який наступив між Франком і громадянством на вступі письменської діяльности Франка, зоставив на протязї цілого його життя слїди на відношенню між ним і громадянством. Франко властиво нїколи не увійшов у круг громадянства, не засимілював ся з ним, а все зоставав у нїм до деякої міри чужим.

В міру того, як розвивав ся талант Франка, як множили ся плоди його творчости, як він здобував, — можна сказати: серед неприхильного настрою громадянства просто завойовував собі щораз визначнійше місце в нашім письменстві, громадянство не могло відмовляти йому щораз більшого признання й пошани. Але се відносило ся нестільки до його особи, скільки до його праці. Його праця неначе відривала ся від нього, не приносила йому, його особі, того відношення з боку громадянства, яке повинні приносити та звичайно приносять творцеви плоди такої безцінної творчости. Особа Франка дає нам характеристичне суспільне явище, як можна бути найбільшим працею й заслугами в своїм народї і таким самітним, чужим серед громадянства.

Ми бачили, яке було положеннє Франка в „Дїлї“ й „Зорі“: його працею стояли вони й розвивали ся, але його самого контролювали, цензорували, усували, — неначеб се не був творець і громадянин, перейнятий любовю й почуттєм обовязку, тільки наймит, якому не можна довіряти. В ті часи ще найлїпше мусів почувати себе Франко в польськім поступовім гуртї, з яким був зійшов ся; свідоцтво сього знаходимо в описї тих часів в його Історії української лїтератури. Та стати в тім гуртї зовсїм своїм перешкоджала йому ріжниця національности і в міру того, як польсько-українське питаннє в Галичинї загострювало ся, Франко з тим гуртом зовсїм розійшов ся. Круг громадянства, в якім Франко міг почувати себе зовсїм своїм, почав був виробляти ся в радикальних кружках і в радикальній партії. Але й радикалїзм не дав Франкови потрібної атмосфери. Молоді ідеалїсти, які, захоплені його словом, збирали ся кругом нього, — входячи опісля в життє, мирили ся й асимілювали ся з громадянством. А він далї зоставав самітний і чужий.

Не змінило ся основно його положеннє й тодї, коли він став одним з головних робітників у виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка та його славою. І тут був він залежний від волї инших.

В останнїх роках перед недугою Франка були ми з собою настільки близькі, що часто розмовляли про особисті справи. В одній з таких розмов, в лїтї 1907 р., сказав він про себе: „Перших 10 лїт прожив я серед переслїдувань властей і ворожнечі громадянства, других 10 лїт в неволї наймів у польській публїцистицї, третїх 10 лїт, — як бачите...“ Зміст цїлої розмови й тон тих слів не зоставляв нїякого сумніву, що і працю в Науковім Товаристві ім. Шевченка відчував він

4

до деякої міри яко працю в наймах, у залежности від инших.

Гірке почуттє, яке мусіла будити свідомість сеї залежности, збільшувала неменше болюча свідомість, що значна часть громадянства — хоч примушена признати в нїм великого письменника — відносить ся до нього неприхильно яко до проповідника „лихих і шкідливих ідей“.

Відношеннє громадянства до Франка, особливо в першім 10-літтю його діяльности, вплинуло також на найбільш внутрішню сторону його життя — на любов і подружє. Серед українського громадянства в Галичині не знайшло ся для Франка товаришки життя, хоч були такі, що він їх любив і вони його любили. Але де в ті часи напр. священик був би віддав свою доньку замуж за письменника й ще до того за Франка?! І зостав ся тільки жмуток любовних віршів.

Тепер, коли шлях життя Франка скінчений, можна міркувати про те, який се вплив мало-б на його дальше життє, якби такій любови-мрії судило ся стати дійсністю. Якби подружє не було дало йому нічого більше крім того пересїчного буденного щастя, яке бачимо в сотень і тисяч подруж,—навіть се означало-б користь для його життя. Особливо, що великий поет, який носив безмірні скарби краси в душі своїй, був у щоденнім життю натурою такою простою, що зовсїм не дбав про зверхню, щоденну красу життя і йому особливо треба було когось, хто з люблячим серцем обставляв би красою й вигодами його щоденне життє. Поза тим через подружє Франко був би увійшов в той круг громадянства, для якого він був чужий, через що всї ті, що були-б близше або дальше споріднені з його товаришкою життя, стали-б також заінтересовані в його життєвій долї. А що в прозї щоденного життя такі реальні звязки мають більшу вартість ніж увесь плятонїчний подив для великого письменника, можна-б навести доволї прикладів з життя нашої (та й нетільки нашої) інтелїґенції.

Та Франко одружив ся не в Галичині, тільки у Київі. З вище сказаного ясно, що се не був тільки припадок. У Київі зустріли Франка яко визначного письменника, не питаючи, чи має він т. зв. „становище“; у Київі вихованнє дївчат і погляди на справи подружя настільки ріжнили ся від Галичини, що „панна з доброго дому“ могла вийти за письменника замуж; словом, у Київі була та громадянська атмосфера, в якій могли вільнїйше дихати такі люде, як Франко. Але Франко не міг жити у Київі; його товаришка життя мусїла жити з ним у Львові.

Вирости в инших відносинах, а жити в инших — се для кождої людини означає крізу. Таку крізу перебуває жінка, яку подружє переносить в инші відносини, як ті, в яких вона виростала й розвивала ся. Таку крізу мусїла перебути також п-нї Франкова. Не треба аж виказувати, наскільки була тодї й зостала досї відмінна громадянська атмосфера серед українського громадянства у Київі й Львові; се загально відоме. Сильна жінка, перейшовши з київської атмосфери у львівську, могла була внести сюди багато цїнного, особливо, маючи за собою такий моральний авторитет, як мужа Франка. Але п-нї Франкова була недужа людина, яка сама потребувала особливо корисних умов життя. В атмосфері, в якій вона виросла й розвинула ся, серед якихсь особливо корисних умов, може її слабе здоровлє й було-б вистало на дальше життє. У Львові, серед чужої атмосфери, здалека від родини, воно зломило ся. Так і подружє не принесло Франкови того щастя, якого ждуть від нього, а внесло в його життє нове горе: на його очах нидїла найблизша йому людина.

Недаром між поетичними дрібницями Франка знаходить ся анекдота про те, як циганка ворожила одному, що буде „сїм лїт бідувати". — „А потім?" — запитав він. — „Потім привикнеш!" — була відповідь. Сї слова любив Франко через половину жартом, через половину болюче повторяти в розмовах про життєві клопоти. Мабуть тому він і перевіршував її, що вона так підходила до його життя. Він справдї щораз більше привикав до своєї важкої долї, мирив ся з нею і погіднїв. І здавало ся, бодай старість матиме спокійну й погідну.

Аж тут доля зіслала на нього останнїй удар: недугу, з якої був тільки один вихід — смерть. Але смерть прийшла не зараз. Минуло 8 лїт важких фізичних і духових страждань, заки його очі замкнули ся на вічний сон.

Таку долю мав Іван Франко. Він, піонїр тих полїтичних думок, які лягли в основу нашого полїтичного розвитку; він, що стільки натерпів ся за них; він, що міг бути красою і славою нашої полїтичної репрезентациї, — усунув ся від полїтики тодї, коли його посів почав приносити плоди. Він, найвизначнїйший учений у своїй области, замісць учити з унїверситетської катедри та свобідно віддавати ся науковій працї, мусїв чорною лїтературною роботою: статями, перекладами, виправлюваннєм чужих писань, коректою заробляти на хлїб, якого не могла дати сама творча письменська праця. Він, найбільший письменник і громадянин в своїм народї, відчував, що ті скарби, які він дав народови свому, не здобули йому тої любови

4*

й пошани серед громадянства, яку мали багато менші люде, але зате зручнійші, що вміли використати свої родинні й товариські звязки та все збагнути, звідки вітер віє. Йому, що носив у своїм серці таке море чуття і такі дорогоцінні перли видобував з нього на радість иншим, відмовила доля навіть пересічного родинного щастя. А вкінці захід сонця його днів закрила чорними хмарами довголітня смертна недуга.

Так селянське походженнє, ідейний конфлікт з громадянством, суспільні відносини й цілий ряд особистих нещасть склали ся на те, що великий письменник і громадянин мав виїмково нещасну долю, що його життє було виповнене самими важкими стражданнями. Від ударів долі годі захистити ся. Але Франкови лекше було-б їх переносити при иншім відношенню громадянства до нього. І тому в його особистій ліриці — від найдавнійшої до найновійшої — звенить та сама нота: самота, духове сирітство, невдячність громадянства.

Що при такім життю він міг стільки скарбів дати народови свому, — се робить його тим більше великим.

Купуйте дешеві й загально-доступні видання Союза визволення України:

		к. с.
1.	**В. Антонович.** Хмельниччина в повісти Г. Сєнкевича . . .	—·40
2.	**М. Богданович.** Білоруське відродженнє	—·40
3.	**Іп. Бочковський.** Фінляндія та фінляндське питаннє . . .	1·20
4.	**H. Boczkowski.** Ukrajina a ukrajinská otázka. (Україна й українське питаннє.) По чеськи. З картою України .	1·—
5.	**Вяч. Будзиновський.** Як Москва нищила Україну	—·60
6.	**М. Возняк.** Наша рідна мова. З 18 портретами	—·20
7.	**Памяти Івана Франка.** Опис життя, діяльности й похорону. Зладив М. Возняк. З 12 малюнками	1·—
8.	**Вол. Гнатюк.** Національне відродженнє австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)	—·80
9.	**Вол. Гнатюк,** Українська народня словесність.	1·—
10.	**Prof. M. Hruschewskyj.** Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку) . .	—·50
11.	**Проф. М. Грушевський.** Як жив український народ. . . .	—·50
12.	**Вол. Дорошенко.** Українство в Росії. Найновійші часи. З численними портретами	1·20
13.	**Б. Заклинський.** Що треба знати кождому Українцеви. . .	—·30
14.	**Памяткова книжка** Союза визволення України і **календарь** на 1917 р. з 103 іл. Ціна 2·50 опр. прим.	3·70
15.	**О. Кириленко.** Українці в Америці	—·50
16.	**G. Cleinow.** Das Problem der Ukraina. Українська проблема.	—·20
17.	**О. Кобец** ь.В Тарасову ніч. З образками	—·50
18.	**О. Кобець.** З великих днів. З образками	—·50
19.	**Др. І. Крипякевич.** Українське військо. З малюнками . . .	—·40
20.	**Dr. E. Lewyckyj,** Galizien	—·60
21.	**Др. Е. Левицький.** Листи з Німеччини	—·80
22.	**Др. М. Лозинський·** Галичина в життю України	—·60
23.	**М. Лозинський.** Іван Франко. З портретом Ів. Франка . . .	1·—
24.	**Др. М. Лозинський.** Михайло Павлик	—·40
25.	**Др. Осип Назарук.** Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками	3·50
26.	**Др. Іван Пулюй.** Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung	—·80
27.	**St. Rudnyćkyj.** Ukraina. Land und Volk. Бр. 10·— в полотні	12·—
28.	**Сім пісень·** Гостинець для українських вояків. З нотами . .	—·20
29.	**О. Скоропис-Иолтуховський.** Значіннє самостійної України	—·20
30.	**Проф. С. Томашівський.** Церковний бік української справи	—·30
31.	**M. Trotzkyj.** Die ukrainische national-politische Bewegung	—·50
32.	**М. Троцький·** Литовці	—·40
33.	**V. Choma-Dovski.** Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи) .	1·—
34.	**Др. Л. Цегельський.** Русь-Україна і Московщина-Росія . . .	—·80
35.	**Чужинці про українську справу**	—·40
36.	**Т. Шевченко.** Кобзарь. 2-ий випуск	1·—
37.	**Проф. І. Шишманов.** Роля України в болгарськім відродженню	—·20

Набувати можна отсї всї книжки в Адміністрації видань Союза визволення України. **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79, II, St., T. 6.**

На жаданнє висилаєть ся почтовий чек ч. 107.090.

Ціна 1 корона.